

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI
MĒMIPA**

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	37
'Aho	Pulelulu, 7 'Okatopa 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

Hon. Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

Hon. Tevita Lavemaau

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmate Afi

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Matae Tei

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Palōfesa 'Amelia

Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofofonga

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1

Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3

Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Semisi Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Mateni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Ma'asi

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Semisi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Piukala

FALE ALEA 'O TONGA
'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 37/2020
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA

'Aho: Pulelulu 7 'o 'Okatopa,
2020 Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea
Fika 04	:	<p>KŌMITI KAKATO:</p> <p>Ngaahi Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea</p> <p>4.1 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Vava'u 15 4.2 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Vava'u 16 4.3 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Vava'u 14 4.4 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Niua 17 4.5 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Tongatapu 8</p> <p>4.6 Lao Fakaangaanga Fika 12/2020 – Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Lao 'o e Konisitutone 'o Tonga 2020</p> <p>Ngāue kuo lava 'o fakatatali ke lipooti ki Fale Alea</p> <p>4.7 Lipooti 'A'ahi 2020 – Vāhenga Tongatapu 1 4.8 Lipooti 'A'ahi 2020 – Vāhenga Tongatapu 2 4.9 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Tongatapu 3 4.10 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Tongatapu 4 4.11 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Tongatapu 5 4.12 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Tongatapu 6 4.13 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Tongatapu 9 4.14 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Tongatapu 10 4.15 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga 'Eua 11 4.16 Lipooti 'A'ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Ha'apai 12</p>

		4.17 Lipooti ‘A‘ahi 2020 & 2019 – Vāhenga Ha‘apai 13
Fika 05	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea 'o Tonga	9
Lotu	9
Poaki.....	9
Me'a e 'Eiki Sea.....	9
Me'a Sea Le'ole'o Komiti Kakato	10
Fakama'ala'ala Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2020/2019 Vāhenga Vava'u 15	10
Ngaahi fiema'u vivili - vai.....	11
Ako	11
Palau	12
Polisi fakakolo	12
Pālōti'i 'o tali Lipooti 'A'ahi Vava'u 15	13
Fakama'ala'ala Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2020/2019 Vāhenga Vava'u 16.....	13
Kaveinga ngāue 'A'ahi Fale Alea Vava'u 16	14
Ngaahi fiema'u vivili he 'A'ahi Fale Alea Vava'u 16 2020/2019.....	15
Vahevahe 'inasi pa'anga fakakolo mei he pa'anga tokoni Fale Alea	15
Halapule'anga.....	15
Filita vai.....	16
Fale lālānga	16
Maama hala	16
Ma'u'anga vai	16
Mīsini palau	17
Nō peseti 1	17
Tau'anga pasi.....	17
Kiliniki Mo'ui.....	17
Ngaahi toiletī hufanga he fakatapu.....	17
Loki komipiuta	18
Kai ho'atā fānau lautohi pule'anga.....	18
Fale fa'o'anga me'akai	18
Ngaahi fānili 'ikai ha'anau 'api pau	18
Ngaahi pasi sikolasipi/me'alele fetuku fānau ako	18
Totongi ako fānau ako ta'u fo'ou	19

Moa & houa palau	19
Faiako	19
Vaka.....	19
Mala'e vakapuna Lupepau'u	19
Mala'e va'inga.....	19
Ngaahi hifo'anga ki tahi	19
Ngaahi kapa veve.....	20
Fakatafenga vai.....	20
Lue'anga e tangata.....	20
Faingamālie ako sikolasipi ki muli.....	20
Falemahaki Pilinisi Ngū	21
Konga kekekele & 'api nofo'anga ma'a e kakai Vava'u 'i Tongatapu	21
Fakataka fanga monumanu.....	21
Fale fakatau fakalao mahafu me'afana.....	21
Fokotu'u 'oua na'a faifaiangé kuo tukuhau'i kava Tonga hano fakamāketi atu ki muli..	22
Poupou/mahu'inga'ia he langa ngāue Vava'u 15 ke tokangaekina tu'unga malu fakame'atokoni e vāhenga.....	23
Fiema'u fanga moa ke tufa ki he ngaahi fāмили	24
Ke tokangaekina aleapau mo e kautaha Siaina ke sevesi palau ma'a e kakai	25
Tali Pule'anga ki he fiema'u Vava'u 16 fale fa'o me'akai (<i>pack house</i>)	26
Tokanga ki he fokotu'u ki ha me'atokoni ho'atā ma'a e fānau he lautohi pule'anga	27
Poupou ki he ngāue'aki 'ofisi fakavāhenga ki he fiema'u fakaako fānau ako	28
Poupou na 'oku totonu ke 'ai Pule'anga pasi ke fetuku ai fānau ki he ako	28
Fokotu'u mo poupou ke ako ta'etotongi fānau he ta'u kaha'u.....	30
Tali Pule'anga ki he fokotu'u ke ako ta'etotongi fānau ako he ta'u fo'ou	31
Poupou fokotu'u mei he Lipooti 'A'ahi Vava'u 16 ke ako ta'etotongi fānau ako he 2021	33
Tali Pule'anga ki he fokotu'u ke ako ta'etotongi fānau ako he 2021	33
Fokotu'u ke tali Lipooti 'a'ahi Vava'u 16.....	34
Pāloti'i 'o tali Lipooti 'A'ahi 2020/2019 Vāhenga Vava'u 16.....	34
Fakama'ala'ala Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2020/2019 Vāhenga Vava'u 14.....	34
Founga vahevahe pa'anga tokoni Vava'u 14 mei he Fale Alea	35
Ngaahi fiema'u vivili 'A'ahi Fale Alea Vava'u 14	35
Malu fakame'atokoni.....	36

Polokalama tufa moa mo e vesitapolo.....	36
Halapule'anga.....	36
Maama hala.....	36
Tangikē vai	37
Faka'amu hiki silini ke fakaivia polisi fakakolo	37
Palau mo e tulekitā	37
Fokotu'u na'a lava fokotu'u ako tokamu'a 'i 'Utungake	37
Fokotu'u ke hiki tautea fekau'aki mo faito'o konatapu	37
Tu'unga mateuteu ki he KOVITI	37
Tu'unga pepepengesi ngāue ki ha fale lālanga koe'uhi ko e me'a fakakelekele.....	38
Fale fa'o'anga me'akai (fale <i>pack</i>).....	38
Ngaahi ngāue fakakolo makehe lava 'ofisi fakavāhenga ke tokoni'i.....	38
Ngaahi fiema'u vivili mei he ngaahi motu	39
Fiema'u ke ngaahi Uafu 'Ovaka mo Noapapu	39
Kole ki he Pule'anga ke fakamu'omu'a ngaahi motu he 'ai maama sola	40
Vaka.....	40
Vaka ma'a e Senita Mo'ui Hunga	41
Fōsoa fiema'u ia koe'uhi ko e kamata 'auhia e fonua.....	41
Sivi mo'ui lelei kau toli fo'i'akau.....	41
Fiema'u ke fakalelei'i fale nofo'anga ma'a e kau faiako	41
Kole tokoni ki he tafa'aki e ngaahi hala	44
Ngaahi fiema'u vivili faka'amu Vava'u 14 ke fakaivia mei he Pule'anga	45
Hoha'a ko e lola e Potungāue MOI ne tō 'i Vaipua	45
Tokanga ki ha uesia me'amo'ui 'oseni 'oka mama lolo lola ne tō 'i Vaipua.....	45
Poupou ke ngāue'aki kaukautahi ke tali teke'i ngaahi to'umahaki hangē ko e KOVITI.	46
Tali Pule'anga fekau'aki mo e kole ke ngaahi Uafu Ovaka mo 'Otea.....	46
Fakatokanga'i Pule'anga mahu'inga ke tokanga makehe ke lelei nofo'anga kau faiako 'i tokelau	47
Tali Pule'anga fekau'aki mo e tufa vesitapolo & tokangaekina mo'ui faka'ehi'ehi mei he 'uhila.....	48
Tui ke tokanga Pule'anga ki he ngaahi fiema'u vivili e fonua kau ai e tangike vai.....	48
Pālotti tali Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vāhenga Vava'u 14	49
Fakama'ala'ala Lipooti 'A'ahi Vāhenga Niua 17	49
Kaveinga ngāue 'A'ahi Fale Alea Niua 17.....	50

Ngaahi fiema'u vivili 'A'ahi Fale Alea Niua 17.....	50
Mo'ui lelei	50
Kole fakalelei'i Va'a Nifo Falemahaki Niuafu'ou	50
Sola	50
Misini vai.....	51
Tangikē vai	51
Kole ha sikolasipi ma'a e tokotaha tu'ukimu'a he ako (<i>dux</i>) 'a Niua	51
Me'angāue lulafua ki he faifatongia kau ngāue.....	51
Silini vahea ma'a e kau ngāue faifatongia ki tokelau.....	52
Kelesi.....	52

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Pulelulu, 07 'Okatopa, 2020

Taimi: 1007-1012 pongipongi

Sātini Le'o : Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea : Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, kole atu ke mou hiva mai e lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Ne kau kotoa e Hou'eiki Mēmipá hono hiva'i e Lotu 'a e 'Eiki)

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou'eiki Mēmipa e Falé.

Kalake Tēpile : Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, tapu mo e 'Eiki Minisitā Fonuá mo e Hou'eiki 'o e Minisitā e Kapinetí, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Nōpele 'Ene 'Afió kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí kae 'atā ke fakahoko e taliui e Falé ki he 'ahó ni, 'aho Pulelulu 'aho 07 'o 'Okatopa 2020.

(Lele heni 'a e taliui)

<008>

Taimi: 1012-1017

Kalake Tēpile : ... 'Eiki Sea kole ke u toe fakaongo mu'a. 'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua, 'Eiki Minisitā Polisi & Ngāue Tāmate Afi, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu. 'Eiki Sea ngata'anga e taliuí.

Poaki

Ko e poakí, poaki me'a tōmui mai e 'Eiki Palēmiá, kei hoko atu e poaki 'a e 'Eiki Tokoni Palēmiá. Poaki 'e toki me'a tōmui mai 'a e 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahí, pea pehē ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui, poaki 'a 'Eiki Nōpele Vaha'i, poaki mo 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, kei hoko atu mo e poaki tengetange 'a 'Eiki Nōpele Fusitu'á. Ko e toenga e Hou'eiki Mēmipa 'oku 'ikai ke tali mai honau úi 'oku 'i ai e tui 'oku nau me'a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea : Fakatapu ki he 'Afió 'a e Tolu Taha'i 'Otuá 'i hotau lotolotongá, tapu pea mo e Hau e 'Otu Tongá Tama Tu'í Tupou VI tapu pea mo e Ta'ahine Kuiní Nanasipau'u, kae 'uma'ā e hou'eiki e fonuá, tapu atu ki he 'Eiki Palēmiá tapu atu ki he Hou'eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou'eiki Nōpelé tapu atu ki he kau Fakafofonga e Kakaí.

Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, ko 'etau 'asenita ngāué kei 'i he Komiti Kakató. Kole atu pē ke mou fakatokanga'i Hou'eiki ko e fakahokohoko ko eni 'a e ngaahi Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Aleá 'oku 'i ai e ki'i liliu si'i pē, ko e Lipooti 'A'ahi 2020/2019 Vāhenga Vava'u 15 te tau

kamata ai, tau toki hoko atu leva ki he Vāhenga Vava'u 16, 14, Ongō Niuá, pea tau toki faka'osi leva ki Tongatapu 8. 'A ia ko 'ene lava ia 'a e ngaahi Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Aleá pea 'oku toe 'a e Lao Fakaangaanga Fika 12/2020 'a ia ko e fakatonutonu ia ki he Konisitūtone na'e fakafoki mai mei he Komiti Laó.

'Oku 'ikai ke toe 'i ai ha me'a he pongipongi ni Hou'eiki, ko e Sea Komiti Kakató 'oku poaki mai, 'i he'ene pehē, 'oku ou kole atu ki he...

<008>

Taimi: 1017-1022

'Eiki Sea: ... Tongatapu 5 kātaki 'o tataki mai e Komiti Kakató. Kole atu Hou'eiki ke tau liliu 'o **Komiti Kakato**.

(Pea na'e liliu 'o Komiti Kakato pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea Le'ole' o 'o e Komiti Kakato, Hon. Losaline Ma'asi ki hono me'a'anga)

Me'a Sea Le'ole'o Komiti Kakato

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Hou'eiki, tapu pea mo e 'Afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga. Tapu atu ki he 'Eiki Minisitā Fonua kae 'uma'a e ngaahi Ngāue Fakanatulá pehē foki ki he Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti. Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpelé pehē ki he Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga pehē foki 'eku fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí pea tala ngata 'iate au 'o fai ki tu'a kae 'atā mu'a ke fakahoko atu 'a e fatongia 'o e pongipongi ko eni. Mālō ho'omou laumālie ki he pongipongi ni pea 'oku tau fakafeta'i pē koe'uhí ko e kei taulama hao fakafaingamālie e me'a kotoa pē koe'uhí ke fakahoko 'a e fatongia 'o e Komiti Kakato 'i he pongipongi ni. Hangē ko e me'a 'a e Sea 'o e Fale Aleá ko e fatongia eni 'oku tuku mai ki he Komiti Kakato. Pea te tau hoko atu ai pē ki he 'Asenita Fika 4. 4.1 ki he Lipooti 'A'ahi 'a e Vāhenga Vava'u 15 ki he 2019 pea mo e 2020. Mālō 'Eiki Minisitā e Leipa.

Fakama'ala'ala Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2020/2019 Vāhenga Vava'u 15

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Mālō 'Eiki Sea. Fakamālō toumu'a fakamālō pē ki he 'Otua Mafimafi he'ene tauhi mai 'a e Feitu'una kae 'uma'a 'a e motu'a ni mo e Fale ni 'Eiki Sea ki he tau a'usia e houa ko eni mo e fakamālō foki ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea he tali e kole ke fakahoko e, 'a e lipooti ko eni pehē foki ki he loto lelei 'a e Fakafofonga 'o Vava'u 14 ke holomui hifo pē ki mui kae lava 'o fakahoko.

'Eiki Sea ko e, mo Hou'eiki ko e lipooti ko eni ki he 2019 pea mo e ta'u ni 'Eiki Sea 'oku na tatau pē. Ko e ngaahi fiema'ú 'oku tatau pē pea ko e ngaahi fiema'u pē kuo fuoloa ka 'oku fai pē 'a e ngāue ki ai 'o hokohoko mai eni kai kehe Sea te u koe'uhí ko e me'a mahu'inga pē 'i he lipooti ni 'a e pa'anga ko ē 'oku tuku mai 'e he Fale Aleá mo e Pule'angá ke fai 'aki hono tokonia 'o e kakaí ki ha fakalalakalaka 'o e tu'unga 'o 'enau nofó. 'Eiki Sea ko e taimi ko ē na'e kamata ai 'a e pa'anga ko eni me'a'ofa 'a e Fale Alea na'e ngāue'aki e founa ko ē ko e vahe ki he ngaahi feitu'u. Na'e tu'o ua 'a hono vahe pea ko e me'a ko ē na'e fakatokanga'i 'e he motu'a ni ne 'ikai ke 'i ai ha ngāue ia 'e lava. Na'e 'i ai e ngaahi feitu'u ia na'a nau toe vahe fakafeta'i'ulu 'e kinautolu e sēniti 'o 'ikai lava ha ngāue. Pea ko e me'a leva na'e faí ko e fakataha 'i he taimi 'a'ahi faka-Fale Aleá 'o fakamahino mo e kakaí pea toe tānaki ki ai mo e savea na'e

fai 'e he *MORDI* ke to'o 'a e fiema'u vivili taha ko ē 'a e vāhenga pea ke muimui'i ki ai 'a e ngāue.

Ngaahi fiema'u vivili - vai

Ko e me'a ko ē na'e mahino 'i he 'A'ahi faka-Fale Aleá pehē ki he Lipooti ko ē 'a e *MORDI* ko e vai 'a e palopalema 'a e vāhenga ko eni. Na'e fai leva ai 'a e feinga ke fai e ngāue ...

<009>

Taimi: 1022-1027

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: ... ke kamata mei he ngaahi 'api ko ē 'oku 'ikai ke 'i ai ha sima vai, ke kamata mei ai 'a e tufa tangikē vai pea ha'u, ha'u pē 'o loto 'aupito pē 'a e vāhenga ia ke tangikē vai kotoa. Pea hangē ko ia ko e me'a ko ē na'a ku lave ki ai na'e fakafuofua ia ko e *household* 'e 1000 tupu, 'i he'ene a'u mai ko ē ki he taimi ni 'oku tele ia ki he ofiofi he 2000 he 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'api ia 'oku 'i ai e fo'i fāmili ia 'e 2 pē 3 'oku nau nofo 'i he fo'i 'api 'e taha, 'i ai pē ngaahi fale kehekehe 'a ia ko e fānau kuo mali pea nau nofo pē 'i he fo'i 'api tatau, ka ko e fale kehekehe. Pea 'oku pau pē ke tufa ko ē fakatotofu.

Ko e me'a pē 'oku mahino 'i he taimi ni 'oku fakamālō foki heni Sea ki he Minisitā ko ē *MEIDECC*, ko e 200 koā Minisitā 'oku, 'oku 'omai mei ai ko 'ene fakakakato ia mo e ta'u fakapa'anga ko eni ko 'ene kakato kātoa ia 'a e Vāhenga Vava'u 15 'i he tangikē vai. Kae kimu'a ke fai ko ē 'a e 'a'ahi ko eni 'i he ta'u ni na'e fakaafe'i 'e he motu'a ni 'a e 'Amipasitōa Siaina 'o mau folau vaka atu he Maui ki Vava'u, neongo pē na'e ki'i lua e motu'a 'Amipasitōa 'Eiki Sea, ka na'e lava 'a e takai 'o a'u ki he Pilīsone Ha'alefo 'o vakai ki ai 'a e 'Amipasitōa ki he ngaahi me'a ko ia pea 'oku lava ai 'a e fe'iloaki mo e ngaahi kulupu fefine. Ko e ongoongo fakafiefia pē he taimi ni ko e kulupu 'e taha na'a nau kole 'enau 'aā'i 'enau fo'i 100 ke fai ai 'enau ngaahi ngāue 'a e finemātu'a, pea ne u folau ko ē 'i he uike kuo 'osi ne u folau atu ai mo e sieke pa'anga 'e 9000 tupu ko e tokoni ia ki he kulupu fefine ko eni. Pea 'oku 'i ai foki mo e ngaahi kulupu fefine kehe 'a ia 'oku mahino 'i he ngaahi kulupu fefine ko eni meimei tatau kātoa 'a e vāhenga ka 'oku pau pē ke toe fakapapau'i 'a 'enau loto ke 'ai e fanga ki'i 'ā puaka ke malu'i e fanga puaka tapu mo Hou'eiki mei he 'uli ko ia 'a e kolo. Pea 'oku 'i ai e kulupu fefine 'e taha 'oku 'amanaki ke mahino 'a e tokoni ko ē 'a e Pule'anga Siaina kia kinautolu mahalo pē he uike ni kae kei fai pē hono feinga'i.

Ako

'Eiki Sea ko e ngaahi fiema'u vivili ia e tangikē vai ka na'e fika 2 leva ki ai e ako. Pea ko e founga ko ē na'a mau ngāue mai'aki kimu'a ko e kolekole holo pē 'a e ngaahi komipiuta 'o tufotufa holo he ngaahi feitu'u kehekehe 'i he vāhenga ke tokoni ki he ngaahi pō ako. Ka 'oku mahino 'oku 'ikai ke lava 'o tauhi lelei 'a e me'angāue ko e fo'i *base* pē 'e 2 'oku kei lele, kei lele'aki pē founga ko ia, 'oku lava hono tauhi lelei ko e toenga 'oku 'osi. 'I he'ene pehē leva Sea, na'e fai leva e feinga ki he ngaahi 'apiako, 'a ia 'oku 'osi kakato 'a e 'apiako ko ia ko Kelana 'a e komipiuta ia 'e 15, pea 'oku lolotonga 'ave 'a e kole ki he 'apiako Mailefihi mo Siu'ilikutapu ngalingali pē 'oku tali mo ia ko e komipiuta ia 'e 30, pea pehē foki ki he 20 ki Tailulu. 'A ia ko e ngaahi fiema'u ia ko ē na'e, 'i he savea ko ē na'e fai ko e fiema'u ia hono 2 ki he ako, pea 'ikai ngata ai 'Eiki Sea, faka'ata'atā ...

Taimi: 1027-1032

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: ... 'aupito mo e 'ofisi fakavāhenga ko ē 'o e vāhenga 15 ke ngāue'aki 'e he fānau ako ke *print* pea ke fai ai mo 'enau *research* 'oku kei lava pē ia 'o lato he ngaahi fiema'u ko ē fakanaunau 'e he Fale Alea 'o Tonga 'a e 'ofisi ka 'oku lava ai mo e tokoni ko ia ki he fānau, pea 'oku ngāue lelei 'aupito 'a e me'a ko ia. Pea ko hono sai 'Eiki Sea 'oku lava 'o *control* lelei 'a e ngāue'aki ko ia 'e he fānau 'a e *internet* ki he 'enau *research*. 'A ia ko e faka'amu pē ia kapau 'e lava ke pehē kotoa 'a e vāhenga 'e sai ange.

Palau

Ko e taha 'enau ngaahi fiema'u ko ē 'a e vāhenga ko e *tractor* ko e me'a ko ē na'e fai 'Eiki Sea 'aki pē 'a e pa'anga ko ē 'oku 'omai 'e he Fale Alea mo e Pule'anga kuo 'osi 'i ai e *tractor* 'e ua *brand new* 'a e vāhenga. 'A ia ko e *tractor* 'e taha ko e mōtolo ia 'o e 2018 *Massey Ferguson 4 wheel drive*, pehē foki ki he *tractor* hono ua *Massey Ferguson* pē mo ia motolo ia 'o e 2020. 'A ia 'oku fakahoko pē 'a e fakatau mo hono naunau 'Eiki Sea ka 'oku fakahoko'aki pē 'a e fakatau ko eni 'a e pa'anga ko ē 'oku me'a'ofa mai 'e he Fale Alea mo e Pule'anga ka 'oku fakahokohoko tahataha pē. He'ikai ke lava tu'u faka'angataha ka 'oku 'ai pē 'a e konga 'osi toki 'ai e konga kae lava pē 'o fakahoko 'Eiki Sea pea 'oku lolotonga lele lelei 'a e ongo mīsini ko ia. 'A ia 'oku fakalele pē ia 'e he komiti 'a e kau 'ofisakolo mo e pule fakavahe pea tauhi e tohi pangikē 'i he 'ofisi fakavāhenga.

Ko e taimi ni 'oku 'i ai 'a e pa'anga 'oku meimei 20000 'oku tauhi lolotonga ko ia 'oku lele ma'ama'a 'a e ongo mīsini ki he fiema'u ko ē 'a e kakai pea 'oku ngalingali 'oku ki'i hangē 'oku ki'i si'isi'i 'a e ongo mīsini ia 'e ua ki he fiema'u ko ē 'a e vāhenga he taimi ni. 'A ia 'oku fiema'u ia ke *fulltime* 'a e ongo faka'uli ka 'oku feinga pē ke fai hono fokotu'utu'u fakalelei pē ke ngāue'aki pē 2 na'a faifai 'oku toe tu'u noa'ia kae 'ikai ke 'i ai ha ngāue. 'I he'ene pehē 'Eiki Sea 'oku fiema'u foki he feitu'u 'e taha na'a nau fiema'u 'e nautolu e fakamatala pa'anga ka ko e me'a mālie na'e 'i ai pē 'a e Pule Pa'anga ko ē 'a e Fale Alea pea na'e tuku pē ki ai ke ne fakamatala'i he koe'uhí ko e pa'anga kotoa ko ē 'oku ngāue'aki he Vava'u 15 'oku totongi hangatonu pē ia mei Falepa'anga ki he hā e me'a ko ē 'oku fai e alea ki ai 'oku 'ikai ke 'omai 'a e seniti ko ia ki he motu'a ni.

Polisi fakakolo

Ko e sēniti pē ko ia 'i he polisi fakakolo mei he Potungāue Fakalotofonua na'e ma'u mei ai 'a e 2 mano 5 afē. Pea ko e kamata ko eni e polisi fakakolo 'Eiki Sea na'e kamata pē ia mei Toula, Makave, pea mo Masilamea eni. 'Oku, neongo na'e fiema'u ia 'e he 'ofisakolo 'e taha ke vahe 'inasi ka na'a ku kole ange ki ai 'ikai, he'ikai ke vahe 'inasi e pa'anga 'a e Pule'anga he'ikai ke masalai ia kapau 'e tuku pē he pangikē 'e tuku pē ia ai ke fai'aki 'a e ngāue ko ē na'e 'omai ki ai. Pea ko 'ene tu'u ko ē he taimi ni ko e ngaahi polisi fakakolo ko ē he vāhenga he taimi ni 'oku 'osi ngāue'aki pē ai 'a e 10000 tupu mei he sēniti ko ē na'e 'omai 'oku kei toe 'a e 10000 tupu. 'A ia 'oku te'eki ai ke mau ala mautolu ia ki he pa'anga polisi fakakolo ko ē mei Fale Alea. 'A ia 'oku 'i ai 'a e tui kapau 'e 'omai kotoa ...

Taimi: 1032-1037

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o : ... he vāhengá he 'oku ai e ngaahi polisi fakakolo 'a 'Utui mo me'a. Ko u tui pē au 'e lato pē 'a e sēniti ko ē 'oku 'omai ki he polisi fakakoló. Pea ko 'ene tu'u ia ko ē 'i he taimi ni 'Eiki Sea, ko e faka'amú mo e fakafuofuá, 'e kakato 'a e kotoa 'o e Vāhenga Vava'u 15 'i he tangikē vai 'i he hili 'a e ta'u fakapa'anga ko ení, pea ko e founa pē ia 'oku mau ngāue'akí, te mau 'unu atu leva ki ha founa 'e taha ki ha me'a 'e taha, 'e lava ke 'inasi kotoa pē e vāhengá kae 'ikai ke lava 'o faka'angataha, ka 'e pau pē ke ngāue fakakongokonga pē ke 'alu pē ke 'osi, kā 'e lue pē 'o lava 'Eiki Sea. Ko u tui mahalo ko 'ene kakato pē ia e lipooti 'a e motu'á ni 'Eiki Sea, pea 'oku ou fokotu'u atu. Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā pea 'oku mahu'inga 'aupito 'a e lipooti 'oku 'omai ko ení mo e founa 'oku ngāue'aki 'e he Fakafofonga ko ia ki Vāhenga Vava'u 15, 'i hono malava e ngaahi ngāue 'i hono fakataha'i pē 'o e pa'anga ko ení, pea 'oku ou fakamālō atu koe'uhí 'e malava ia 'o ngāue'aki 'e he ngaahi vāhenga kehé. Kae kehe ko e faingamālie ko ení 'oku tuku atu pē 'oku toe 'i ai ha toe feme'a'aki fekau'aki mo e lipooti ko ení, ka 'ikai te tau pālōti leva mālō. (*ne 'i ai e pou pou*)

Pālōti'i 'o tali Lipooti 'A'ahi Vava'u 15

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Pou pou, 'i ai e pou pou. Mālō te u kole ki he kalaké koe'uhí ke tau pālōti 'i he Lipooti ko ení 'a Vāhenga 'a Vava'u Fika 15, pea ko kimoutolu 'oku laumālie lelei ke tali 'a e lipooti ko ení, mou kātaki 'o fakahā he hiki homou nimá.

Kalake Tēpile : Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Semisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. Loto ki ai toko 16 'Eiki Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Mālō. Mālō 'aupito pea fakamālō atu tau tali e lipooti ko ení ki he 2019 mo e 20 'a Vāhenga Vava'u 15 mālō. Te tau hoko atu ai leva ki Vava'u ...

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o : Fakamālō atu ai pē 'Eiki Sea ki he Hou'eikí mālō ho'omou tali e lipooti 'a e Paati 'a e Kakaí, mālō 'aupito.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Mālō, tau hoko atu ai pē ki Vava'u 16. 'Eiki Minisitā.

Fakama'ala'ala Lipooti 'A'ahi Fale Alea 2020/2019 Vāhenga Vava'u 16

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : Tapu pea mo e Feitu'una Sea, fakatapu heni ki he Hou'eiki Kapinetí pea pehē foki e fakatapu heni ki he Hou'eiki Nōpelé, fakatapu foki heni ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. 'Eiki Sea 'oku, mālō mu'a ho'o laumālie lelei ki he pongipongi ni, pea 'oku ou fiefia ke vahevahe atu 'a e Lipooti 'A'ahi Vāhenga Vava'u 16. 'Eiki Sea na'e fakafiefia 'a e 'a'ahi ko ení he na'e 'i ai e ngaahi kolo 'i hoku vāhengá na'e lava ke kau mai ki ai 'a e 'Eiki Nōpelé ka ko e 'Eiki Fakafofonga e Vahefonua Vava'ú, ka ko e 'Eiki Minisitā Ngoue mo Toutaí foki ia. 'Eiki Sea te u malanga'i faka'angataha atu pē 'a e lipooti 'o e 'a'ahi 'o e 2019, pea mo e 2020 pea pehē foki ki he ngaahi me'a kehe 'oku kole mai 'e he kakai hoku vāhengá fakatautaha kiate au, neongo na'e 'ikai ke nau lava mai ki he fakataha 'a'ahi na'e fakahokó.

Ko e 'a'ahi ko ení na'e fakahoko ia ki he kotoa 'o e kolo 'e 12 'i hoku vāhengá, pea ko e fakakātoa 'o e kakai na'e kau mai ki he ngaahi fakataha na'e fakahokó na'e fe'unga ia pea mo e toko 759, pea ko e 'a'ahi tokolahi taha eni ko u a'u ki ai talu 'eku hoko ko e Fakafofonga Fale Alea mei he 2016. Pea 'oku 'oatu ai 'eku fakamālō ma'olunga ki he Hou'eiki Nōpele 'o e Vāhenga Vava'u 16, kia *Lord Vaha'i 'o Ta'aneá*, pea pehē ki he Hou'eiki Tauhifonua 'o Vava'u 16, kia Fotu 'o Leimātu'á, pea pehē kia Afu 'o Ha'alaufulí. Pehē foki kia Palefau 'o Tu'aneivalé, pea pehē kia Ika mo ...

<008>

Taimi: 1037-1042

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ... Taumālolo 'o e Kolohea pea pehē ki he kotoa e kau Ha'a Tauhi Fonua hono kotoa 'o e Vāhenga Vava'u 16. 'Ikai foki ke ngalo 'a e si' i kau Fale 'a Matāpule hono kotoa 'o e kolo kotoa 'i he Vāhenga Vava'u 16 pea pehē foki ki he kau faifekau pea mo e kau taki lotu hono kotoa. 'Ikai ko ia pē ka 'oku 'oatu 'eku fakamālō ma'olunga ki he ongo pule fakavahé pea 'oku hoko e ongo pule fakavahe ko eni Sea ko e ongo pule fakavahe lelei 'aupito eni ki he vāhenga. Pule Fakavahe 'o e Vāhenga Leimātu'á pehē foki ki he Pule Fakavahe 'o e Vahe Hahaké he'ena lava ke na muimui 'i he'eku 'a'ahi faka- Fale Alea pea mei he kolo ki he kolo pea ko e taha ia ha me'a fakafiefia mo'oni kiate au ki he poupou 'oku fai mai 'e he ongo Pule Fakavahe ki he finemotu'a ni. Pehē foki 'eku fakamālō ki he 'ofisakolo takitaha 'o e ngaahi kolo 'i he Vāhenga Vava'u 16 ko u ma'u ha lotu hounga'ia mo'oni mo ha lotu fakamālō'ia ki he ngaahi ngāue lahi mo mamafa kuo fuesia 'e he kau 'ofisakoló mo e ongo pule fakavahé pea mo 'enau poupou kakato mai ki he ngaahi ngāue fakalalakaka 'oku fakahoko 'e he Pule'anga ni pea mo e Vāhenga 16.

'Oku 'i ai foki 'eku fakamālō ki he taki 'o e ngaahi kulupu lālanga kotoa 'o e kakai fefiné 'i he ngaahi kolo takitaha 'i he Vāhenga Vava'u 16 mālō ho'omou poupou mai pea mo e mālō ho'omou ngāue lahi ke langa hotau ngaahi kolo takitaha. Pea ki he ngaahi fāmili fakakātoa 'e 842 'i hoku Vāhenga Filí Vava'u 16 mālō ho'omou ngāue pea mālō ho'omou poupou mai kiate au pea 'i ho'omou poupou kakato kuo fai ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga pea pehē ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea pea mo e toenga 'o e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'i he ngaahi tokoni fakapa'anga kotoa pē kuo nau lave ai pea 'oku nau ma'u ia 'i he lotu fakafeta'i mo lotu hounga'ia mo'oni ki he Feitu'una ki he Seá pea mo e kotoa 'a e Fale Alea 'o Tongá pea mo e kau ngāue. Sea ko e kongā mahu'inga taha eni kiate au 'i he'eku 'a'ahí ke u 'oatu ha fakamālō 'i he lotu hounga mo'oni meiate au ki he kakai kotoa pē 'i he Vāhenga Fili Vava'u 16.

Kaveinga ngāue 'A'ahi Fale Alea Vava'u 16

Ko e, 'eku lipooti leva Sea 'oku anga pehe ni leva, ko e kaveinga ngāue 'a e finemotu'a ni na'e lele mai mo ia ki he Fale Alea ni 'oku pehē ke fakai'ia 'a e ngaahi fāmili kotoa pē 'i Vava'u 16 pea ke 'oua na'a li'ekina mo masiva ha taha 'i he Vāhenga Vava'u 16. 'Eiki Sea ko e kaveinga ko 'eni 'oku 'ikai ke lava ia ke u to'o mei he'eku fakakaukáu pea pehē ki he'eku ngāue 'oku ou fai 'i he 'aho kotoa pē pea mo e fiema'u ke u lava 'o tokoni'i 'a e fāmili kotoa pē 'i hoku vāhenga filí. 'Oku mamafa kiate au ko e 'uhingá ko 'enau falalá mo 'enau 'omai ki he finemotu'a ni ke u lele mai mo ia ki Fale Alea ni pea ke u lava 'o fakakakato ange 'enau ngaahi fiema'u vivili takitaha. Pea ko e me'a ia 'oku ou fakahoko ke u lava 'o vahevahe hoku taimí ke u 'uluaki fakapapau'i 'enau ngaahi fiema'u vivili 'e lava 'o fakahoko. Pea 'i he taimi

tatau 'oku ou kei lava ke fakahoko hoku ngafa fatongia ki he kotoa e fonua 'i hoku lakanga fakasevaniti fatongia fakaminisitā ki he kotoa e ngaahi Vāhenga Fili 'e 17 'i Tonga ni.

Ngaahi fiema'u vivili he 'A'ahi Fale Alea Vava'u 16 2020/2019

'Eiki Sea na'e fakahoko e 'a'ahi ki he kotoa e ngaahi kolo 'e 12 'i he Vāhenga Vava'u 16 'o tatau pē 'a'ahi 'o e 2019 pea mo e 'a'ahi 'o e 2020. Ko e ngaahi fiema'u vivili 'a e kakaí 'o tatau pē 'a e 2019 mo e 2020 'oku kei tu'uma'u pē pea 'i he taimi tatau 'oku lolotonga fakahoko pē foki 'a e ngāue ki hono fakakakatō 'o kau ai 'a e fiema'u ke tanu mo valitā kotoa 'a e ngaahi halapule'angá 'i he loto koló pea ke tanu makamaka leva 'a e ngaahi halapule'anga 'i he ngaahi ngoue'angá tukukehe pē 'a e ngaahi halapule'anga 'oku tu'u 'i he ngaahi hake pea mo e hifō 'e fiema'u 'aupito ke fai ha, ke valitā ia.

Sea ko e taha 'o e kongā mahu'inga 'o e 'a'ahi ko eni ko hono vakai'i 'a e ola 'o e ngāue ne nau fakahoko 'aki 'a e pa'anga tokoni pea mei he ta'u fakapa'anga kuo 'osí pea 'i he kolo ko eni 'e 12 na'a mau felotoi kotoa pē 'i he Kosiliō 'o e Vāhenga Vava'u 16. Ko e vahevahe 'o e pa'anga 'e 200000 'e anga pehe ni 'e taki pa'anga 'e 4000 'a e kolo kotoa pē 'a ia ko e kolo ia 'e 12 'i he vāhengá pea 'osi ko ia 'e toki lau fakafō'i'ulu leva hono vahevahe 'o e fakalahi 'o e pa'anga 'e tānaki atu ki he kolo mo honau tokolahi. Pea na'e tatau pē 'a e vahevahe 'i he ta'u 2016 'o a'u mai pē ki he ta'u ni na'a nau loto ...

<009>

Taimi: 1042-1047

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ... loto pē ke fakahoko 'a e vahevahe tatau ki he ngaahi kolo.

Vahevahe 'inasi pa'anga fakakolo mei he pa'anga tokoni Fale Alea

'A ia ko Mangia ko e pa'anga 'e 6888, pea na'e 'i ai 'a e me'a mālie na'e fakahā 'e he 'ofisakolo ni pea mo e kāinga 'i he tokoni fakapa'anga 'o e 2017, 'a ia na'a nau faka'aonga'i, faka'aonga'i e pa'anga ke fai'aki 'enau tō kava 'a e 'api kotoa pē 'i Mangia, pea 'oku, 'oku ou fiefia Sea ke u fakahā atu ko 'enau fo'i *project* ko eni na'e fakahā mai 'e he tauhi pa'anga ne lava 'o ma'u pea fakahū 'i he tohi pangikē 'a e fāmili takitaha 'a e pa'anga 'e 10000 tupu 'o makatu'unga pē 'i he tokoni kuo fai 'e he Pule'angá pea mo e Fale Alea. Pea na'e ola lelei 'aupito 'enau *project* tō kava na'a nau fakahoko, pea 'i he tō mai ko eni 'a e KOVITI-19, kuo 'osi fiemālie pē 'a e koló ia he 'oku nau 'osi fakahū 'a e taki pa'anga 'e 10000 tupu ki he'enau ngaahi *account*, tohi pangikē takitaha.

'Eiki Sea te u hoko atu leva ki he kolo ko Houma, ko Houma ko e 'inasi ia Houma na'e fe'unga ia pea mo e pa'anga 'e 9055, ko Ha'akio ko e pa'anga 'e 8555, ko Koloa na'e fe'unga pea mo e pa'anga 'e 9166, Holeva ko e pa'anga 'e 7500, Tu'anequivale ko e pa'anga 'e 1600, 16611, Ha'alaufuli, ko e pa'anga 'e 16166, Ta'anea na'e fe'unga 'enau 'inasi pea mo e pa'anga 'e 24666, ko Leimātu'a ko 'enau 'inasi na'e fe'unga pea mo e pa'anga 'e 44444, ko Holonga ko e 17500, Feletoa ko 'enau 'inasi na'e pa'anga 'e 14888, pea ko Mataika leva ko 'enau 'inasi na'e fe'unga ia pea mo e pa'anga 'e 20555.

Halapule'anga

Ko e kotoa e ngaahi kolo ko eni 'e 12 ko 'enau fiema'u vivili tahá ko e halapule'anga, kae tautautefito ki honau ngaahi hala ngoue ki 'uta. Ko e fiema'u vivili foki ko eni Sea, ko e 'osi eni e lau ta'u 'oku te'eki ai ke lava ke fai ha ngāue lelei ki ai, ka 'oku 'i ai 'a e 'amanaki 'e fai 'a e Pule'anga ko eni 'a e ngāue ki he fiema'u ko eni ki he ngaahi hala pea pehē ke nau lava 'o holoholo'i honau lo'imatá.

Filita vai

Ko e fiema'u vivili hono hokó ko e fiema'u ke 'i ai ha filita vai 'a e 'api kotoa pē 'a ia 'oku fiema'u 'a e filita vai 'e 762 fakakātoa kae toki lava ke tofuhia kātoa 'a e kolo ko eni 'e 12 'i he vāhenga 16.

Fale lālanga

Ko e fiema'u hokó ko e ngaahi fale lālanga pea 'oku fai 'a e ngāue lahi ki ai ki he'enau ngaahi me'a fakakelekele kae lava ke fakahoko 'a e ngāue ko eni. Ko e fiema'u foki 'a e si'i ngaahi fa'ē kae pehē ki he kakai fefine 'i he vāhenga ke nau tau'atāina ki he, ki he'enau fale pea mo e me'a 'oku nau faka'amu ke fakahoko 'i he'enau ngaahi fale, ke 'oua te nau, 'e lava pē ke nau ngāue 'aho mo po'uli lālanga 'i honau ngaahi fale ko eni, fiema'u ke nau fa'iteliha pē ki he fale ko eni.

Maama hala

Ko e fiema'u hokó ko hono fakakakato 'enau ngaahi maama hala, pea kau foki ai pea mo e ngaahi maama sola, pea ko e ngaahi me'a 'oku tuai heni he 'oku lahi ange 'a e ngaahi 'api ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha pou 'uhila ki he'enau ngaahi 'api. Pea 'i he taimi tatau 'oku fai 'a e kole heni ki he Pule'angá, ha tokoni ki hono fakakakato 'a e ngaahi pou 'uhila kae lava ke fokotu'u 'a e maama. Pea ko e ngaahi maama sola na'e 'omai ia ia 'i he kuohili ngaahi ta'u kuohili, kuo 'osi lahi ange 'a e maama ia 'oku 'ikai ke toe ngāue ka 'oku fai 'a e kole ki hano toe ngaahi ke lava 'o toe ngāue 'a e ngaahi maama sola.

Ma'u'anga vai

'Eiki Sea 'oku 'i ai e fu'u fiema'u ia heni ke tokoni mai 'a e Potungāue Mo'ui pea pehē ki he Poate Vai, 'a Tonga ke lava ke nau ngāue fakataha mu'a ki hono fakalelei'i 'a e ngaahi ma'u'anga vai paipa ko eni 'o e ngaahi kolo. 'Oku kau heni 'a e fu'u fiema'u ki hono fakalelei'i 'a e ngaahi ma'u'anga vai 'a e ngaahi kolo ko eni kae lava ke lele houa 'e 24 'a e vai. 'Eiki Sea 'oku kei 'i ai pē 'a e ngaahi kolo ia 'i hoku vāhenga fili 'oku te'eki ai pē ke lava 'o lele houa 'e 24 'enau ngaahi vai 'i he kolo, pea 'oku kau heni 'a e kolo ko Mataika, Ha'alaufuli, Holonga, Ta'anea pea mo Tu'anikivale mo Koloa foki. Ko e palopalema ko eni kuo fu'u fuoloa 'ene hoko pea 'oku te'eki ai ke lava ke fakahoko fakalelei ha ngāue ki heni pea 'oku ou tui pē 'e lava ke fakakakato e ngaahi ngāue ko eni 'i he vave, taimi vave mai.

'I he taimi tatau 'oku te'eki ai pē ke lava ke solova ke lava lelei 'a e ngaahi ma'u'anga vai 'o e, 'o Hōleva, Feletoa, Leimātu'a, Ha'akio pea mo Mangia, pea ko e kole atu ia ki he ngaahi potungāue 'a e ...

<005>

Taimi: 1047-1052

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ... 'a e *Public Enterprises* 'a ia 'oku 'i ai 'a e Poate Vai na'a lava ke hoa ngāue kae lava ke solova vave 'a e palopalema ko eni ko ē ki he vai 'i he ngaahi kolo. 'Eiki Sea 'oku 'i ai pē 'a e hoha'a 'a e finemotu'a ni ki heni ko e 'uhinga pē ko e taimi KOVITI eni, KOVITI-19 eni pea 'oku 'ikai ke fakapotopoto ke tuku pehe'i 'a e ngaahi ma'u'anga vai 'i he ngaahi kolo.

Mīsini palau

Ko e taha e fiema'u 'e taha mahu'inga taha he kotoa 'a e kolo ko eni ko ē 'i he vāhenga Vava'u 16 ko 'enau faka'amu ke fakalahi 'a e ngaahi mīsini palau ke lava 'o tokoni ki he ngaahi ngāue ki 'uta pea pehē foki ki hono kini 'o e ngaahi 'api li'aki. Pea ko e faka'amu na'a lava ke 'i ai ha ki'i palau 'e 3 pē 4 ki he vāhenga, ka 'oku 'i ai 'a e fengāue'aki vāofi ai pea mo e 'Eiki Minisitā Ngoue heni na'a lava ke tokoni mai ai koe'uhī pē Sea ko e ma'u'anga mo'ui lahitaha eni e kāinga ko ē ho vāhenga 'oku ma'u ia pea mei tōkanga.

Nō peseti 1

Ko e taha Sea 'a e fiema'u he kau ngoue pea mo e kau toulalanga 'a e nō peseti 'e 1 pea 'oku nau lolotonga fakafonu 'a e ngaahi foomu pea 'oku 'i ai 'a e 'amanaki 'e 'inasi 'a e si'i kakai fefine pea pehē ki he kau ngoue 'i he nō ko eni.

Tau'anga pasi

'Eiki Sea ko e fiema'u hoko ko e ngaahi tau'anga pasi ki he ngaahi kolo kae kamata pē 'a e faka'amu ko eni ke 'i ai ha tau'anga pasi 'i Neiafu pē ke tu'u ia 'i he feitu'u ko eni ko ē 'a e *Fire* pea na'e 'osi 'i ai pē 'a e fakatalanoa ki he 'Eiki Minisitā ki heni ke lava 'o fakahoko ia, pea 'i he taimi tatau 'e lava ke 'i ai ha tali'anga pasi 'e fokotu'u 'i he ngaahi kolo kotoa pē 'i he vāhenga ka ke mea'i pē Sea ko Vava'u Vāhenga Vava'u 16 pea pehē pē ki Vava'u 'ikai ke 'i ai ha *public transportation* pau ia 'o tatau pea mo Tonga ni. Pea 'oku 'i ai pē 'a e faka'amu ke lava ke fai ha tokoni 'i he tafa'aki ko ia.

Kiliniki Mo'ui

Ko e hoko Sea ko e fiema'u ke 'i ai ha *health clinic* ki he vāhenga Leimātu'a pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō heni ki he 'Eiki Palēmia pea pehē ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui 'ena laumālie lelei ke fakakakato 'a e *health clinic* ko eni 'a ia na'e 'osi totonu ke tu'u ia 'i he ngaahi ta'u kuohili ka na'e te'eki ke lava 'o fakahoko ia, pea ko e taha e ngaahi fiema'u vivili 'a e ngaahi kolo ko e fiema'u ke liliu 'enau ngaahi toileti hūfanga he fakatapu ki he ngaahi toileti pāpālangi. Pea ko e faka'amu ke lava 'o fakakakato eni ko e 'uhinga pē ke toe haisini ange 'a e mo'ui 'a e kakai kae tautautefito ki he taimi KOVITI-19 he 'oku fiema'u ke toe ma'a ange mo lelei ange 'a e mo'ui 'a e ngaahi fāmili.

Ngaahi toileti hufanga he fakatapu

Ko e hoko ko e fiema'u ki he ngaahi *bathrooms* ke fakalelei'i 'i he ngaahi 'api lautohi 'e 4 'i hoku vāhenga fili pea pehē foki pea mo e ngaahi lokiako ke fakalahi pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō

lahi heni ki he 'Eiki Minisitā Ako 'i he tokoni lahi kuo ne fai mai 'o lava 'a e ngaahi 'apiako 'e ni'ihi kae kei toe pē 'a e ngaahi 'apiako.

Loki komipiuta

'Eiki Sea pehē foki e fiema'u 'a e loki komipiuta pea mo e loki laipeli ki he kotoa e ngaahi 'apiako 'i he Vāhenga Vava'u 16 ke tu'u ia 'i Feletoa pea ko e faka'amu ke lava mo ia 'o tu'u ke 'i ai ha laipeli pau mo ha komipiuta *lab* pau 'o kau ai foki pea mo e mīsini *photocopy* ke lava 'a e kotoa 'o e fānau ako *high school* pea pehē ki he fānau ako lautohi 'o ngāue'aki 'a e *computer lab* pea mo e laipeli 'i he Vāhenga Vava'u 16.

Kai ho'atā fānau lautohi pule'anga

'Eiki Sea ko e hoko ko e fiema'u ke lava 'o 'i ai ha kai ho'atā 'a e fānau lautohi pea mo e kole na'a lava ke kamata'aki tu'o 1 'i he māhina pea faifai atu pē kuo lava 'o tu'o 1 'i he uike pea a'u ki ha taimi 'e lava 'o ma'u ha'anau ki'i *lunch* 'i he 'aho kotoa pē ko e faka'amu 'a e *PTA* na'a lava ke kamata ia 'i he ta'u fo'ou.

Fale fa'o'anga me'akai

Ko e hoko Sea ko e faka'amu pea mo e fiema'u 'a e kāinga ke langa ange mu'a ha fale *packing facility* ki he vāhenga Vava'u 16 ke lava 'o *pack* mei ai 'a e ngaahi 'a e ngoue foha 'a e kakai. Ko e kole ko eni na'a lava ke fakahoko ange 'a e fiema'u vivili ko eni ke 'i he vave taha pea lava ke tokoni'i 'a e kau ngoue pea mo 'enau fakamāketi'i atu 'a e ngoue.

Ngaahi fāmili 'ikai ha'anau 'api pau

'Eiki Sea ko e fiema'u 'e taha ko e tokoni'i 'a e ngaahi fāmili 'oku nau kei nofo hili 'i he vāhenga pea 'ikai ha'anau 'api pau pea kau ai pea mo e ngaahi fāmili 'e 3 'i he kolo ko Leimātu'a, 2 mei Feletoa, 2 'i Mataika, 1 'i Holonga, 3 'i Ta'anea, 2 'i ...

<007>

Taimi: 1052-1057

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi : ... Ha'alaufuli, 2 'i Tu'anekevile, 1 'i Koloa pea 1 'i Mangia, Ha'akio pea mo Houma pea 1 'i Hōleva. Ko e ngaahi fāmili fakakātoa ia 'e 20 'oku fai 'a e faka'amu na'a lava ke 'uluaki fakakakato, he 'oku nau 'i he tu'unga fakatu'utāmaki 'aupito kae toki fakahoko mai 'a e toengá 'amui ange. Pea ko e ki'i fo'i fale ko eni 'e 20, 'oku fai 'a e faka'amu na'a lava ke fai leva ha ngāue kiate kinautolu 'i he vave tahá.

Ngaahi pasi sikolasipi/me'alele fetuku fānau ako

'Eiki Sea ko e hokó leva ko e tu'unga 'a hono fetuku 'a e fānau, fānau akó pea mei he ngaahi kolo ko eni ko ē 'i he Vāhenga Vava'u 16 ki he'enau ngaahi akó 'i Neiafu. 'Oku 'i ai 'a e fu'u fiema'u ke fai ha vakai ki he me'a ko eni na'a lava 'e he Pule'angá 'o tokoni'i, tokoni ki hono 'utu 'a e ngaahi pasi ki hono fetuku 'a e fānau akó. 'Oku mahino pē foki ko Vava'u 'oku 'ikai foki ke 'i ai 'a e *public transportation* ka 'e tokoni lahi 'aupito eni ki he ngaahi pasi sikolasipi ko eni ko ē 'i he ngaahi koló ha tokoni pea mei he Pule'angá ki hono 'utú.

Totongi ako fānau ako ta'u fo'ou

Ko e hokó 'oku 'i ai 'a e hoha'a pea mei he ngaahi mātu'á 'i he tu'unga 'o e totongi ako 'a e fānau akó ki he ta'u fo'ou. Ko e 'uhingá pē Sea ko e KOVITI-19 pea 'oku 'alu ke toe faingata'a ange 'a e feingá, pea mo 'enau faka'amu na'a lava ke tokoni mai 'a e Pule'angá 'i hono totongi 'a e ngaahi totongi ako 'etau fānau kolisí hono kotoa 'i he ta'u 2021.

Moa & houa palau

Ko e taha Sea ko e kole pea mei he kāingá 'o felāve'i pea mo e fiema'u 'a e fanga ki'i moa mo e houa palau na'e fakahā pē 'e he 'Eiki Minisitā Ngoué pea mo e Toutaí na'a lava ke 'inasi ai 'a e kāinga ko eni ko ē pea mei he vāhengá.

Faiako

Na'e 'i ai foki 'a e fiema'u makehe pea mei he *GPS* Koloá ki he'enau fu'u fiema'u ha toe faiako 'e taha he 'oku nau nounou fakafaiako kae pehē foki ki Leimātu'a, Feletoa, Tu'anequivale mo 'enau faka'amu na'a fakatokolahi ange mu'a 'a e kau faiakó ke tokoni kia nautolu.

Vaka

Na'e ai foki pea mo e kole pea mei Holeva ki ha'anau ki'i vaka ke malu'i 'aki 'a 'enau potutahi *SMA* pea pehē foki pea mo e fiema'u ke lava 'o langa ha fale 'o 'enau kau polisi fakakoló, pea na'e fakahoko pē eni ki he 'Eiki Minisitā Ngoué pea 'oku 'i ai pē 'a e tui 'e fakakakato 'a e kole ko eni pea mei he kāingá.

Mala'e vakapuna Lupepau'u

Ko e hokó Sea ko e kole pē na'a lava ke fakalahi e mala'e vakapuna 'o Lupepau'ú pea 'oku 'i ai 'a e, 'oku lolotonga fakahoko 'a e ngāue 'a e Pule'angá ki he fiema'u ko eni ko ē pea mei he kakaí, koe'uhi pē ko e ngaahi langa fakalalakaka 'i he Vahefonua Vava'ú, ko e tokoni lahi 'aupito 'a e mala'e vakapuná mo hono fakalahi mo toe fakalelei'i ange 'a e mala'e vakapuná.

Mala'e va'inga

'Eiki Sea 'oku fiema'u foki mo ha mala'e va'inga 'i Mataika pea mo Feletoa, pea neongo na'e nau 'osi pehē kuo 'osi maau 'a e me'a fakakelekele ki aí, uka kuo mahino mai 'oku te'eki ai. Pea ko e taha ia 'o e ngaahi fiema'u, ke 'i ai ha mala'e va'inga 'oku lahi mo fe'unga ke lava 'o tu'u ai ha *grandstand* pea pehē foki mo ha fale fakamālohisino ke lava 'a e kakai 'o e vāhengá 'o fakamālohisino ai pē ko e 'uhingá pē ko e mo'ui lelei, fiema'u ke mo'ui lelei, pea ke lava 'a e to'utupú 'o fakahoko ai 'enau ngaahi fiema'u va'inga kotoa pē. Pea ko e tu'u he taimí ni 'oku fai 'a e fengāue'aki pea mo e 'Eiki Kōvana 'o Vava'ú na'a lava ke kole ha kongá e tofi'a 'Ene 'Afíó 'i Feletoa ke lava 'o tu'u ai 'a e mala'e va'inga ko eni ki he kakai ko eni ko ē 'o e vāhengá, koe'uhi pē ko e teke ai pē 'a e mo'ui lelei 'a e kāingá.

Ngaahi hifo'anga ki tahi

Ko e fiema'u hokó ko e ngaahi hifo'anga ki tahi, tahi fāngota 'a e kolo ko Feletoa, Houma, Ha'aluafuli, Holonga pea mo Leimātu'a. Ko e ngaahi hifo'anga ki tahi 'a e tahi fāngotá 'oku fu'u fiema'u 'aupito ke lava lelei 'a e ngaahi me'alelé ke a'u ki tahi, ke 'oua 'e toe hela 'a e kau fefiné he feinga'i mai 'enau ngaahi fāngotá ki he me'alelé. Pea 'oku fai e 'amanaki 'e fai ha ngāue ki ai lolotonga 'a e lele 'a e polokalama tanu hala 'a e Pule'angá 'i he ta'ú ni, ke lava ke kau kātoa 'a e ngaahi hifo'anga ki honau tahi fāngotá ke ngaahi.

Ngaahi kapa veve

'Eiki Sea ne fu'u fiema'u foki pea mo e ngaahi kapa veve ki he ngaahi 'apí 'i he ngaahi kolo takitaha, ke toe faka'ofu'ofa ange ai 'a e ngaahi koló, pea 'oku kau heni foki pea mo 'enau poupu ki he polokalama Tonga Faka'ofu'ofá pē ko e *Beautiful* Tonga 'i he Vāhenga Vava'u 16.

Fakatafenga vai

'Eiki Sea 'i he taimi tatau 'oku 'i ai 'a e fiema'u 'i he ngaahi koló 'i he taimi pē 'oku 'uha aí pea 'oku tāfea 'a e ngaahi halapule'angá, pea 'oku uesia heni, pea 'oku toe pelepela 'a e halapule'angá pea pehē ...

<008>

Taimi: 1057-1102

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ... pea mo e ngaahi 'api 'a ia ko e fiema'u ke ngaahi 'a e ngaahi fakatafenga vai 'o e kolo 'a ia 'oku kau heni 'a Tu'anekivale pea mo Ha'aluafuli 'a ia 'oku na uesia lahi 'aupito 'i he taimi 'oku 'uho'uha lahi ai kae tautautefito ki Tu'anekivale 'oku nau fu'u fiema'u 'aupito ke lava 'a e, ke ngaahi eni 'i he vave tahá.

Lue'anga e tangata

'I he taimi tatau Sea na'e fai e kole ki he fiema'u e ngaahi *side walker* 'i he ngaahi koló kae tautautefito ki he ngaahi 'alu'anga ki he ngaahi 'api lautohi 'o kau heni 'a Ha'aluafuli, Ta'anea, Leimātu'a, Feletoa, Mataika kae pehē foki pea mei he Mala'e Vakapuna 'o Lupepau'ú ki Neiafu ke lava 'o ngaahi mo ha *side walker* ki ai. 'Oku 'osi fakahoko pē 'a e kole ko eni ki he *Chinese Embassy* pea 'oku 'i ai pē 'a e tui pea mo e 'amanaki 'e hoko atu ai pē 'e lava ke hokohoko atu ai pē 'a e tokoni ko eni ki Vava'u pea pehē foki ki Tonga ni.

'Oku mahino pē foki Sea 'a e uesia lahi ki he ngaahi pisinisi fakatakimamata 'i he Vahefonua Vava'u pea 'oku 'i ai e uesia lahi heni ki he ngaahi pa'anga hū mai 'a e ngaahi fāmili 'e ni'ihiki 'i he taimi tatau 'oku 'ikai ke tuku 'enau feinga 'a e kakaí. Ko e ni'ihiki tokolahi kuo nau tuku 'enau ngaahi pisinisi ka nau foki ki 'uta 'o tō kava mo tō vanilla pea 'oku nau feinga pē ke nau mo'ui mei ai. Pea 'oku 'ikai ha taha 'i Vava'u 16 Sea 'e nofo noa. 'Oku tu'u e fefine mo e tangata kotoa pē 'o ngāue pea 'oku 'alu ki 'uta pē ko 'ene 'alu 'o lālanga pē ko 'ene 'alu ki tahi ka 'oku nau feinga ke nau fai ha ngāue ke tokoni'i honau ngaahi fāmili 'i he taimi faingata'a ko eni.

Faingamālie ako sikolasipi ki muli

‘Eiki Sea ko e fiema’u mei he kakai ‘o e vāhenga ke fakakau atu mu’a ‘enau fānau ako ‘i he ngaahi faingamālie sikolasipi ki USP pē ko ha faingamālie ako ki muli ‘a e Pule’anga pea ko e anga pē fokotu’u atu na’a lava ke vahevahe mai ‘a e, ha ki’i sikolasipi ke ‘inasi ai ‘a e si’i fānau ‘o e Vāhenga Vava’u 16.

Falemahaki Pilinisi Ngū

Ko e fiema’u e taha ke lava ‘o langa fo’ou ‘a e Falemahaki Pilinisi Ngū ‘i Neiafu ‘a ia ko e *main hospital* ia ‘o e Vahefonua Vava’u hono kotoa pea ko e faka’amú ke lava ‘o langa pea fakanaunau kakato ke toe makehe ange ia pea ke kakato kotoa ‘a e ngaahi naunau fakafaito’o kotoa pē ‘oku fiema’u ki ai.

Konga kelekele & ‘api nofo’anga ma’a e kakai Vava’u ‘i Tongatapu

Ko e fiema’u ‘e taha Sea ke ‘i ai ha fale mo ha ‘api ‘o e kakai ‘o Vava’u ‘i Tongatapu ni ‘a ia ko ‘enau kole maí ke kumi mai mu’a ha konga kelekele ‘a e Pule’anga ‘i Tonga ni ke lava ‘o langa ai ha holo pē ko ha fale hūfanga ke hao mai ki ai ‘a e kakai ‘o Vava’u ‘i he taimi te nau ha’u ai pea mei Vava’u ki Tongatapu ni ‘i he fa’ahinga fatongia fakafonua ki he Hau ‘o e fonuá pea pehē foki ki he taimi ‘e folau mai ai ha timi ‘akapulu pē ko ha timi sipoti ‘a Vava’u ki Tonga ni pea ‘ikai ha feitu’u ‘oku lava ke nau ‘alu ki ai kae ‘i ai e tokoni lahi ‘aupito eni ki he taimi ‘oku nau folau mai ai ‘oku ‘i ai ha feitu’u pau ke ‘alu ki ai ‘a e si’i kāinga ko eni ko ē pea mei Vava’ú.

Fakataka fanga monumanu

Ko e hoko ‘oku ‘i ai e hoha’a mei he kakai ‘i he tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e fanga monumanú hūfanga he fakatapú hono tukuange noa’ia ‘a e fanga monumanú pea lahi ‘a e hoha’a ki he, ki hono tamate’i mo hono fana’i ‘a e ngaahi monumanu ‘e ni’ihi. Pea ko ia ai Sea ‘oku fai ‘a e ngāue ‘a e finemotu’a ni ke lava ‘o fakalelei’i ‘a e Lao ki hono Tauhi mo Tokanga’i ‘a e ngaahi Monumanú ke fakahū mai ki he Fale ni.

Fale fakatau fakalao mahafu me’afana

Ko e me’a ‘e taha Sea ‘oku fakahoko mai ki he finemotu’a ni ke ‘i ai mu’a ha feitu’u ke fakatau fakalao mai ha ngaahi mahafu. ‘Oku ‘i ai pē ‘a e ngaahi laiseni me’afana ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha feitu’u pau ke fakatau mei ai ha mahafu. Ko e mahafú ko e mahafu ko eni Sea ke malu’i ‘aki ‘a e ngoué mo kumi kiki ‘aki. Hangē ko e fana e lupé pea mo e fanga monumanu hangē ko e puaka mo e me’a pehē. ‘Ikai ke ngata ai Sea ‘oku lolotonga fai pea mo e ngāue ‘a e finemotu’a ni ke faka’osi’osi pea mo e fo’i Lao ki he Kavatongá. ‘A ia ko e taha ia e fiema’u ‘a e kakai hoku vāhenga ke lava ‘o fakafaingofua’i ‘a hono fakamāketi’i ki tu’apule’anga pea ‘i he mahino ki he kāinga ‘oku fai ‘a e ngāue ki he Lao ki he Kavatongá ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā te ke laumālie lelei pē ke ki’i taimi ai ka tau mālōlō ‘uhingá ko ‘etau taimí.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō.

(Pea na'e ki'i mālōlō ai)

<009>

Taimi: 1127-1132

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Komiti Kakato. (Hon. Losaline Ma'asi)

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Hou'eiki mālō ho'omou laumālie te u kole heni ki he 'Eiki Minisitā 'o e MOI ka ko e Fakafofonga ia 'o e Vāhenga Fili 'a Vava'u 15, ke faka'osi mai, 16 kātaki ke faka'osi mai ai pē 'ene lipooti, mālō.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Mālō 'aupito Sea tapu ki he Feitu'una Sea, fakatapu foki heni ki he Hou'eiki 'o e Komiti Kakato.

Fokotu'u 'oua na'a faifaiangé kuo tukuhau'i kava Tonga hano fakamāketi atu ki muli

'Eiki Sea 'oku lolotonga fakahoko foki e ngāue ki he fo'i lao ko eni ko ē ki he kava Tonga, 'a ia ko e taha ia 'a e fiema'u 'a e kakai hoku vāhenga ke lava 'o fakafaingofua 'a hono fakamāketi'i atu ki tu'apule'anga. Pea 'i he mahino ki he kāinga 'oku fai e ngāue ki he lao ki he kava Tonga, pea 'oku nau kole mai ai ke fakapapau'i he'ikai ke *tax* pē tukuhau 'a e kava Tonga. 'Oku 'ikai ke nau tui ki ai he ko e, ki'i me'a pē eni 'oku ma'u ai 'enau mo'ui Sea. Pea pehē foki ko e kava Tonga ko e taha ia 'a e ngoue talatupu'a 'o e kava pea mo e tō 'i 'Eueiki, pea mo hono hisitōlia pea 'oku 'ikai ke nau tui ka tali e Lao ki he Kava Tonga ke 'oua na'a faifaiange kuo tau tukuhau'i 'a e kava Tonga. Pea 'oku ou pou pou peseti 'e 100 ki ai Sea ki he kole ko eni ko ē pea mei he kāinga.

Ko e faka'osi Sea 'oku 'i ai pē 'a e loto hounga'ia mo'oni 'i he kakai kotoa pē mei he Vāhenga Vava'u 16, ke 'omai 'enau fakamālō ki he 'Eiki Palēmia pea mo e Pule'angá pehē foki ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'i homou tokoni lahi 'oku fai 'i he ma'u ha, ke lava ke nau 'inasi 'i he pa'anga faka-Fale Alea, 'a e ngaahi kolo takitaha. Pea 'oku fakahoko mai pē 'enau 'ofa mai Sea ki he Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga pea ko e kakato ia 'a e lipooti ki he Vāhenga Vava'u 16. Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā 'a e lipooti lelei mo hono fakaikiiki mai 'o e 'a'ahi ko ia na'e fakahoko, pea 'e tuku atu heni kapau 'oku toe 'i ai ha feme'a'aki fekau'aki mo e ngaahi fiema'u na'e 'ohake 'i heni, ki he, tautefito pē ki he Hou'eiki Minisitā. 'Eiki Minisitā Ngoue.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea, kole pē ke u tapu atu ki he Feitu'una kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki e Fale. Fakatapu atu kia, Minisitā 'o e Fonua kae 'uma'ā e Hou'eiki e Kapineti, Hou'eiki Nōpele, pea pehē ki he kau Fakafofonga e Kakai.

'Eiki Sea ko 'eku tu'u pē 'aku koe'uhí ko 'eku pou pou pē 'aku ki he lipooti 'a e Fakafofonga Fika 16 lolotonga 'a e 'a'ahi na'e ma'u faingamālie 'a e motu'a ni pea u muimui he meimei kotoa kotoa 'a e kau Fakafofonga tatau pē mei 14, 15 'o a'u ki he 16. Kuo hao atu 'a 15, he 'oku ou ki'i, hangē 'oku ou ki'i tāla'a he'ene toki me'a mai ko e lipooti 'a e Paati 'a e Kakai pea u nofo fakakaukau pē ko e paati fē ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha paati ia 'i Vava'u ko e Paati 'a e Kakai, ka 'oku, kuo hao mālie atu e lipooti ia 'a e Fakafofonga 15.

Kae kehe Sea 'oku ou fie foki mai Sea ki he ...

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Sea ki'i tokoni atu pē ki he 'Eiki Minisitā, ko e ki'i fakalea pē ia ka 'oku 'ikai ke pehē ia. Ko e lipooti ia hono fofonga 'o e lipooti, Lipooti 'a Vava'u 15, ko ia Sea, mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

Poupou/mahu'inga'ia he langa ngāue Vava'u 15 ke tokangaekina tu'unga malu fakame'atokoni e vāhenga

'Eiki Minisitā Ngoue: Mālō. Kae kehe Sea 'oku ou fakamālō pē au koe'uhi ko e lava 'a e lipooti 'a e Vava'u 16 pea ko e tokotaha foki ia ko e Minisitā ia 'o e Ngaahi Ngāue Lalahi 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fakamālō lahi ki ai koe'uhí ko e fakafōtunga mo e...

<005>

Taimi: 1132-1137

'Eiki Minisitā Ngoue: ... 'a'ahi 'oku fai. Sea ko e ki'i me'a pē 'oku fakatokanga'i 'e he motu'a ni 'i he'emaui 'a'ahi. Na'e meimei ko e me'a tataui pē angamaheni ki ai e kakai 'a ē na'e me'a ki ai e Fakafofonga ki he halapule'anga pea pehē ki he ma'u'anga vai pehē ki he ngaahi fiema'u fekau'aki mo e 'uhila 'oku 'asi kotoa pē ia he lipooti kae tautautefito ki he tafa'aki 'a e potungāue 'a e motu'a ni 'a e, koe'uhí ko hono tokangaekina ko ē ha me'akai 'i he tu'unga fakatamaki 'Eiki Sea. Loto pē au ke fakahā ke mea'i he kakai 'o e fonua ni he anga e vakai 'a e motu'a ni mo e ni'ihí 'a e mātu'a 'i he potungāue. 'Oku tofanga 'a Tonga kotoa pea mo Vava'u, Ha'apai, 'Eua mo Niua he tu'unga 'oku kei faka'ofa'ofa 'aupito 'aupito ki he ngoue 'Eiki Sea, ka ko e me'a na'e lahi taha na'e hoha'a ki ai 'a e kakai koe'uhí ko e fiema'u ha me'akai 'oku fakatupu mo'ui lelei kau ai pea mo e fiema'u ha vaka ke tokangaekina 'a e ngaahi sone 'oku tapu, ka kuo 'osi fakahā pe he motu'a ni koe'uhí ko e ta'u fo'ou 'oku 'i ai 'a e ngaahi tokoni 'o fekau'aki pea mo e 'ū vaka ki he ngaahi sone. Fiema'u mo e palau 'io Sea 'oku mo'oni 'aupito 'aupito 'a e ngaahi fiema'u vivili ko ia tautautefito ki Vava'u. Na'a ku mei pehē ko Vava'u 'oku lahi e 'ū mīsini ai 'Eiki Sea 'ikai, 'i ai pē mo e 'ū mīsini kautaha ka koe'uhí ko e faingata'a hono ma'u e 'ū kongokonga ko e ngata pē he mīsini 'a e Fakafofonga Fika 15 ko e 'ū mīsini 'o hangē ko 'ene me'a ki ai ko e *Massey* kei faka'ofa'ofa ko e mīsini fo'ou ia.

'I he tu'unga 'o 'emaui 'a'ahi 'oku lolotonga faingata'a'ia 'a 16 pehē foki kia 14 ka 'oku ou tui e motu'a ni 'oku totonu ke fakavia ia 'Eiki Sea tautautefito ki he potungāue na'a ke me'a ai 'Eiki Sea. 'Oku faingata'a'ia 'a e potungāue koe'uhí 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'angāue ke fai'aki e ngāue fakataui ki he pa'anga 'oku mai 'e he Pule'anga ke fai ha palau pea ke 'oatu ia ki he kakai 'oku nau fiema'u 'a e nima tokoni 'a e Pule'anga. Pea kapau na'e 'i ai ha 'ū mīsini 'a e Pule'anga 'Eiki Sea 'e toe mā'opo'opo ange pea toe sai ange 'a e ngāue pea 'oku ou tui 'i he ki'i fatongia 'a e motu'a ni 'io 'e pau ke fai e me'a ko eni 'Eiki Sea koe'uhí he na'a ku kole ki he Minisitā Pa'anga ka 'oku 'ikai ke me'a heni e Minisitā Pa'anga, ka 'oku 'osi ho'ata mai ko 'apongipongi kuo foaki mai leva 'e Siaina 'a e 'ū mīsini ki he potungāue 'Eiki Sea. Pea 'oku ou tui pē Hou'eiki ko e me'a ko ē na'a mou vivili ki ai he 'ū mīsini fakavāhenga. Ko e minisi ko eni 'e tokoni lahi ki he potungāue koe'uhí ko e ngaahi houa ko ē 'oku fiema'u ko ē ke palau ha me'a 'oku fiema'u 'e he kakai ko 'ene lava eni 'a Tongatapu eni. 'I ai e mīsini 'e 9 'oku 'osi 'i heni mahalo kuo fo'i e tangata'eiki Siaina ia he toutou tu'u atu mo e kole pea kuo 'osi a'utaki

mai e 'ū mīsini ko ia ki heni, pea tau kei toe pē 'ū mīsini Hou'eiki pea 'oku ou faka'amu pē koe'uhī ke fakakakato 'a e potungāue ki he fiema'u 'a e kakai ki he lelei taha mo e lahi taha ha me'a ke ne tokonia 'a e faingata'a 'oku lolotonga tofanga 'i māmani fakalukufua 'a eni ko eni 'oku tō e KOVITI kae 'oua na'a 'i ai ha fakatamaki ha fiekaia 'i he fonua ni 'Eiki Sea.

Fiema'u fanga moa ke tufa ki he ngaahi fāmili

Kau mo e fanga moa me'a 'oku fu'u mātu'aki fiema'u. 'Oku 'i ai e fu'u lisi 'i Vava'u ko e toko 400 pea ko u kau ia he tukupā 'amautolu ko eni he potungāue ke mau fakakakato meimei ko e ki'i moa 'e 10 'i he fāmili 'oku nau fiema'u e moa 'e 10 ko eni. Pea 'oku a'utaki atu e potungāue 'o tokoni mo fale'i 'a e ni'ihi ko ia. Sea 'i ai e me'a mālīe ia 'oku ou fakatokanga'i 'i he'emaui 'a'ahi 'oku kehe pē 'a e langa fonua ia 'oku 'i ai pē mo e ni'ihi ia 'oku hoko pē ko e fakafili 'i he 'a'ahi ko ē 'oku fai pea na'e kau e ki'i kolo ko eni Hōleva 'i he ki'i kolo na'a ku ki'i ongo'i pē 'oku fakatokanga'i koā 'e Hōleva 'enau me'a 'oku fai 'oku 'i ai ha ola lelei ai pē 'ikai. Ka ...

<007>

Taimi: 1137-1142

'Eiki Minisitā Ngoue : ... 'oku mau feinga pē koe'uhi ke fakaho'ata kitu'a 'a e tu'unga ngāue 'a e Pule'anga ko enī mo e tautautefito ki he potungāue 'oku ou 'i aī, 'o a'u pē ia 'Eiki Sea 'o fakahoko mai 'e he taha mei Hōleva 'oku 'ikai sai 'emaui fai fatongiá, pea 'oku ou fakafeta'i 'Eiki Sea koe'uhī 'oku mau foki mai 'o fakalelei'i ta ko e founa ngāué. Talamai 'e he tokotaha kiate au mei Hōleva ko 'emaui founa ngāué. Toki 'ilo kimui 'e au, tā ko ē ko e founa ngāué 'oku 'i ai pē ni'ihi ia he kau ngāue 'amautolú ia 'oku nau pone pē nautolu mo e ni'ihi 'i Hōleva, pea 'oku nau fefakahōhō'ia'i pē honau ngaahi lotó mo 'enau ngaahi me'a 'oku fiema'ú, kae taimi ko ē 'oku me'a atu ai 'a e Fakafofongá ia, hoko ia ko e tokotaha 'oku ne hanga 'e ia 'o liliu 'a e fa'ahinga fakataha'angá ki ha tu'unga 'oku te ongo'i pē 'e kita 'oku 'ikai ke te fie kau kita he fakataha ko iá 'Eiki Sea, he'ete fanongo ki ha ni'ihi pehē. 'Oku 'ikai ke u tui, ko e talu 'eku takai 'i Vava'u ko 'eku toki fetaulaki ha ki'i kolo si'isi'i pehē, ka 'oku 'ikai ke u 'amanaki 'oku ma'olunga 'enau tu'unga faka'eketemika he akó 'Eiki Sea.

Pea 'oku ou kole fakamolemole pē au ki he Fakafofongá koe'uhi ko 'eku 'ohake e me'a ko enī. Ka 'oku nau loto pē ke fakamahino ki he kāinga ko enī, 'a e ngāue ko ē 'oku fai 'e he potungāué. Kae kehe na'e 'i ai 'a e ki'i talavou ia ai na'e mālīe fanafana mai ia kiate au, 'Eiki Minisitā, ko e 'ū me'a kotoa ko ē na'e 'ohake 'e he tokotaha ko ē ko e anga pē ia 'ene fakakaukaú, ka ko au 'oku ou fiema'u 'e au ke ke tokoni mai mai ha'aku ki'i moa. Pea u talaange, 'alu 'alu ange he taimi ni he ko e kakai ia 'oku ou sai'ia aī kakai ko ē 'oku anga fakatōkilalo pehē. Pea u 'oange leva e me'a ko ē 'oku fiema'ú. 'Oku ou faka'amu au ke pehē 'a e kakai e fonuá. 'Oku 'ikai ke totonu ke mau 'i he fatongia ko enī ke mau filifilimānako. Pea 'oku 'ikai 'uhinga 'a e muimui atu 'a e motu'á ni he Fakafofongá ko ha ngaahi me'a ia ke ma'u ai 'e he kakai ia ha faingamālīe ke nau, fai 'enautolu ia 'e ngaahi me'a ia 'oku 'ikai ke u tui au 'oku totonu ke ho'ata ai 'a e anga e fetu'utaki lelei ha Fakafofonga pea mo hono kāinga.

Kae kehe Sea ko u foki mai ki he lipooti 'a e Minisitā ka ko e Fakafofongá faka'ofa'ofa 'aupito 'emaui pea mo e pou pou atu ki ai. Pea mo 'eku tukupā pē ke fakahoko 'e he Minisitā 'a e me'a ko ē na'e kole 'e he kakai. Fu'u matu'aki fiema'u lahi 'a e me'a ko e fanga moa. Pea ko hono mo'oní Hou'eiki, mo'ui e mo'uí si'i pekia atu e pekia he fanga ki'i moá, pea 'oku mau sio 'oku kamata ke ma'u me'atokoni 'a e kakai 'e ni'ihi mei he fanga ki'i moa 'oku tufa 'e he potungāué. Pea 'oku totonu pē ke tofuhia tatau pē 'a Ha'apai, Vava'u, a'u ki Niua pea pehē foki ki 'Eua. 'Io

'Eiki Sea 'oku napangapangamālie pē fatongia ia e Potungāué 'a e Ngoué pea mo e Toutaí ki he ngaahi vāhenga kotoa. 'Oku 'ikai 'i ai ha filifilimanako, pea kapau 'oku 'i ai ha filifilimanako 'Eiki Sea kole fakamolemole atu ki he Feitu'una, ka 'oku totonu ke 'oua 'e ho'ata pehē ha fa'ahinga taki lelei mei ha potungāue, mo ha potungāue ke fai tokonia e kakaí, ka 'oku ou fokotu'u atu Sea e lipooti 'a e Fakafofongá, ke tau tali hangamālie. Sea, kapau ko e 'uhinga e hikinima 'a e Fakafofonga ko eni ko 'ene toe kole mai ki he potungāué kuo 'osi 'osi 'ena lipootí 'anaua mālō 'ena fakafeta'i 'oku hao 'ena lipooti 'oku 'ikai ke u lea.

Mo'ale Finau : Ko e fakahoha'a pē he lipooti 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Ngoue : *Oh* ta ko e fakahoha'a pē he lipooti Sea ka 'oku ou fokotu'u atu ke tali mu'a 'a e lipooti 'a e.. Mālō.

Ke tokangaekina aleapau mo e kautaha Siaina ke sevesi palau ma'a e kakai

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā, ko e ki'i me'a pē 'oku ou fie tānaki atú fekau'aki pea mo e 'ū palaú. Mou hanga 'o tokanga'i na'e 'osi 'i ai 'a e aleapau pea mo e Kautaha Siaina 'oku nau fakalele 'a Tokomololó ki he ta'u 'e 20 'o kau ai 'enau fakalele 'a e palaú, ko e sēvesi ia ki he kakaí. Ko 'eku 'uhinga pē 'aku telia na'a toe fokotu'u ha fo'i ngāue makehe mei he ngāue ko iá koe'uhí 'oku fiema'u pē. 'Oku mahino 'aupito 'a e fiema'u ia palau 'a e kakaí, ka ke mou tokanga'i ange 'a e aleapau pea mo e fale mīsini ko ē 'i Tokomololó ko e ta'u 'e 20 kau ai mo e kau ngāue 'a e potungāue 'ave ki ai fakakakato ia mo e 'ū palau ke nau hanga 'o *provide* 'a e sēvesi ko iá. Mālō 'aupito.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea, tuku pē ke mau vakai'i 'a e me'a ko ena 'oku ke me'a ki aí, he'eku tui ko e motu'á ni 'oku fai fatongiá pea kapau 'e sai ia pea tau hoko atu ai, pea kapau 'oku 'ikai ke sai, 'oku ou tui 'oku totonu ke 'ai haku taimi ke u ki'i fakalelei'i ange e ngāue. Fu'u fuoloa 'a e nofo 'a e kau Siainá he, ka 'oku fu'u tuai 'enau *provide* 'a e 'ū me'a ko eni 'oku 'omai. Ko e si'i kole ko eni na'e fai, nau kole au ki he Pule'angá ke fakapa'anga he pa'anga 'a e fonuá ...

<008>

Taimi: 1142-1147

'Eiki Minisitā Ngoue: ... pea na'a mau ō 'o kole ki Siaina pea ko eni 'oku 'omai e mīsini ko ia. Ka ki he kau Siaina 'i Tokomololó 'io 'oku nau kei 'i ai pē. 'Oku 'i ai mo e 'ū paati ai ka ko e me'a ko ē 'oku kole ka moutolu Fakafofonga koe'uhí ko e me'a ko eni 'oku me'a mai 'e he Sea ko ia na'e Minisitā he 'aho ko ia kae tuku ke mau foki 'o vakai'i ka kuo 'osi talamai pē he mātu'a kapau 'oku 'i ai ha kongá 'oku maumau kuo pau ke mou totongi ia 'a e 'ū kongá ko ia. Pea kapau na'e kau ia ho'omou aleapau 'e Sea ko u tui pē 'oku tonu pē ke mau vakai'i ka kiate au he'eku sio ko ē he taimi faingata'a ko eni 'oku totonu ke 'i ai ha me'angāue lelei 'a e potungāue tautautefito ki he Pule'anga ko e patō pē ko ē 'a e ngāue ko 'ene folau atu ia fakahoko pea ke *monitor* 'e he potungāue ...

'Eiki Minisitā Fonua: Sea ka u ki'i tokoni atu pē.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fonua: 'Oku 'ikai ke tu'u e feitu'u ia ko ia 'i Tokomololo Sea, Tokomololo e kauhala faka'ofa mālo Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea 'oku 'i ai pē mo'oni 'a e Minisitā Fonua he'ene fakatonutonú 'oku 'i ai e tofi'a ia 'e taha ka 'oku tau angamaheni pē foki hono ui 'a Tokomololo koe'uhí he ko e meimei ko e kāinga ko e kāinga Tokomololo ka ko u fokotu'u atu Sea tau tali mu'a e lipooti 'a e Fakafofongá.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Sea ka u ki'i lave atu pē mu'a ki he me'a he lipooti kātaki pē.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

Tali Pule'anga ki he fiema'u Vava'u 16 fale fa'o me'akai (*pack house*)

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Ko e fale pekí 'oku 'osi 'i ai pē fale 'oku tu'u 'i Neiafu 'oku 'atā ki ha taha pē ke ne ngāue'aki ko e fale na'e ngāue'aki fuoloa 'e he Sōsaietí he ngaahi iká 'oku ngāue'aki ia he taimi ni ko e fale pekí kae 'oleva kuo ma'u ha silini ke toki langa ha fale 'o Vava'u kae he'ikai ke lava ke 'ai 'a e fale pekí ia fakavāhenga he ko e pa'anga lahi 'oku ngāue'aki ki ai ke langa 'aki e fale pekí pea 'oku lolotonga kei fai 'a e alea ia mo e Pule'anga Siapani ki he *storage* ke lava 'o tauhi ai e ngaahi koloa me'atahi mo e ngoue koe'uhí ke a'u ki he taimi ko ē 'e 'i ai e vaka ke fetuku atu ki muli. Ka ko e fale pekí ko e fale ko ē 'i Neiafu ko e fetu'utaki pē ki he 'Ofisi ko ē Fefakatau'akí 'i Neiafu 'i he Pangikē Fakalalaka he taimi ni pea 'e lava pē ia 'o ngāue'aki ta'etotongi 'e he kakai ko ē 'oku teuteu 'enau uta ke uta atu ki muli 'atā pē ia 'Eiki Sea.

Ko e tahá ko e 'ai ko ē ke fa'u e lao ki he *tax* 'o e kavá 'Eiki Sea na'e 'i ai e motu'a mei Koloa 'oku ma fa'a faikava he taimi mai ko ē kuo si'i mama'o atu ia he taimi ni. Ko e fo'i lea 'a e motu'a na'e talamaí 'e faifai 'eku o'í pea te u kovi. Ko 'ene 'uhinga 'Eiki Sea lolotonga pē hono tukunoa'i ta'*etax* kuo 'ai ia ke fa'u lao. 'Ofa mai 'o tuku he 'oku lolotonga 'ata'atā pē 'a e kavá fakatatau ki he kupu 1 'o 'etau Konisitūtoné pea 'oku 'atā ai mo e kumala mo e fo'i manioke. 'Ofa mai 'o ki'i tukunoa'i ai he'ene kei tu'u ko ia kae tuku hono ue'i na'a faifai pea te tau kovi. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō. Faingamālie ko eni ki he Fakafofonga 'o Ha'apai 12. Mālō.

Mo'ale Finau: Mālō Sea. Tapu atu ki he Feitu'una Sea mālo e fai 'etau ngāue fakatapu ki he Hou'eiki Kapinetí pehē ki he Nōpele mo e Kakaí. Sea ko u fanongo ki he me'a 'a e, fakahoko mai he 'Eiki Minisitā Toutai 'Eiki Sea ko u, ongo'i loto māfana 'aupito 'Eiki Sea 'i he 'uhinga 'oku ne hanga 'o tokangaekina 'a e fakalukufua hotau fonua 'Eiki Sea. Ko ia 'i he'ene pehē 'Eiki Sea ko u tui ko e 'elemēniti mahu'inga ia 'oku totonu ke hā ma'u pē 'Eiki Sea mei he fonua neongo 'ene me'a ki Vava'u ka ko e taimi ko ē 'oku ne 'omai ai 'Eiki Sea 'ene fakamalangá 'oku ne pehē ko e fanga ki'i moa ki Tonga ni kātōa. Neongo 'oku ma'ama'a ka ko e me'a ia 'Eiki Sea 'oku manako e kakai 'o e fonua ke nau hanga sivi ai 'etau ngāue. 'Oku 'ikai ke u tui 'Eiki Sea ko ha me'a 'oku ma'ama'a 'a e taimi 'oku ma'alifekina ai he Fale ni 'a

e fakalukufua neongo kapau 'oku toki mono pē ha ki'i me'a fakafufū ia ki he Loló ka 'oku fakafiemālie pē 'Eiki Sea 'a e taimi 'oku 'omai ai he Hou'eiki hangē pē ko e Minisitā Leipá ...

<009>

Taimi: 1147-1152

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea sai pē ke u ki'i tokoni ki he ...

Sea Komiti Kakato: Tokoni 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko 'eku fie tokoní na'a ke me'a ki he'eku fakatātā ki Holeva, 'ee, 'oku 'ikai ha me'a ko e fakafufū ha taha mei he'eku ngāue. 'Oku ke hanga 'e koe, 'e he Feitu'una 'o 'ai au ke u 'ita, 'e 'atu pē ia kae mahalo 'e toki 'oatu ha'aku meimei 'osi mei he fatongia.

Mo'ale Finau: Mālō. Sea 'oku ou pehē ...

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e, kapau 'oku ke fiema'u pea tuku eni pea ke me'a mai kae, 'oku 'i ai pē 'emau 'ū puha 'oku tufa e moa he māhina ni, kae 'atu ha'o moa ke ke me'a mo ia.

Mo'ale Finau: Sea 'ikai ke toe poto e Fakafofongá ia he, 'ikai ke toe poto 'a e Minisitā ia he tūkuhua, ko 'etau tūkuhua, pea ko e Minisitā 'ofa eni Sea. Sea kole atu mu'a 'oku fu'u fuoloa e malanga.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ko au 'oku ou papaka ma'u pē mei he ongo tama Ha'apai. 'Oku ou fu'u matu'aki tokanga 'aupito pē 'ia naua Sea.

Tokanga ki he fokotu'u ki ha me'atokoni ho'atā ma'a e fānau he lautohi pule'anga

Mo'ale Finau: Sea 'oku ou foki mai ki he me'a ko ení na'e lave 'a e lipooti ko ení ki he *breakfast* 'a e *primary school* pea mo e *lunch* 'Eiki Sea, 'oku ou ongo'i kuo kamata ke tau 'unu atu ki he fakamāmani lahi 'a hono fakalele 'a hotau fonua. Ko e anga pē 'a e manavasi'i 'Eiki Sea ki he me'a fakapa'anga, ko e fokotu'u ko eni 'oku 'omai mei he lipooti 'oku mahalo pē na ko ha 'uhinga ke to'o pē ha seniti mei he fakavāhenga. Ka 'oku mea'i 'e he Feitu'una 'Eiki Sea ne 'osi me'a'aki 'e he 'Eiki Palēmia 'osi kamata 'a e *breakfast* ia mo e, 'a e fanga ki'i ako 'i Tonga ni, 'osi to'o ia ke fai hono fakatātā 'Eiki Sea, ngalingali 'e 'unu ki ai 'a e *policy* ko eni 'i he kaha'u.

Ko e me'a ko eni 'Eiki Sea ki he kai, ki he motu'a ni 'oku mahu'inga 'aupito 'aupito he 'oku ou tui 'Eiki Sea 'oku kehekehe ivi e ngaahi mātu'a, ka 'oku fiema'u foki 'Eiki Sea 'a e me'akai pea mo 'enau ongo'i 'oku nau fiu mo nau 'alu ki he ako, 'oku tokoni ia Sea ki he tu'unga faka'atamai 'o e ako. Ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'oku 'unu ai e ngaahi fonua lalahi 'o māmani, Nu'usila, 'Asitelēlia a'u ki 'Amelika neongo 'oku tu'umālie e ngaahi fonua ko eni 'Eiki Sea ka 'oku *provide* pē 'e he Pule'angá ia 'a 'enau me'akai ko e *lunch* 'i 'apiako, koe'uhí ke fakamahino 'oku mahu'inga'ia 'a e Pule'anga 'i he mo'ui 'a hono kakai.

Pea ko ia 'oku ou pou pou ki he fokotu'u ko eni, kapau 'e, te tau hanga *save* ai ha ki'i sēniti ki ai ke tau hanga muimui'i ke hoko 'o mo'oni 'Eiki Sea. Pea ko ia 'oku ou pou pou au ki he tafā'aki ko ia ki he Minisitā Ako ki hano patiseti koe'uhí ke lava ke hoko.

Poupou ki he ngāue'aki 'ofisi fakavāhenga ki he fiema'u fakaako fānau ako

Ko e ki'i konga 'e taha hangē ko e ngaahi komipiuta 'a e ngaahi 'apiakó ko 'enau *photocopy* 'oku nau, 'oku ou sai'ia hono 'ohake 'e he ongo Fakafofonga pehē ki he Minisitā ko eni he Leipa, ko e tokangaekina ia 'Eiki Sea hono fakaivia 'o e fānau ako. 'I Ha'apai 'oku 'i ai pē 'emau ki'i mīsini ka 'oku 'ikai ke fu'u lahi fēfē, ka 'oku ha'u ma'u pē fānau ako mahalo 'oku nau fanongo pē kinautolu 'Eiki Sea ko e 'ofisi Fakafofonga Fale Alea pea nau pehē 'e nautolu ia 'e ta'etotongi pē me'a kotoa pē ia he ko e Fakafofonga. Pea 'oku nau 'asi ma'u mai pē 'o mau ngāue'aki pē 'emau ki'i misini ko e fakakaukau kapau 'e tānaki atu e me'a ko eni ki he *policy* ako, fakataha mo e *lunch* mo e me'a ko ē, ki ha fo'i patiseti makehe ke ne fakapapau'i 'oku 'ikai ke 'i ai ha tōnounou. He 'oku ou fehu'ia e me'a ko eni 'Eiki Sea, ko e hā hono 'uhinga 'oku 'osi hono fokotu'u 'a Ha'apai *High*, ko Taufā'āhau ko fē, pea 'osi ko ia pea kole mai komipiuta 'a nautolu ia. 'Oku ou kole fakamolemole atu pē heni koe'uhī 'ilo'i lelei pē 'e he Fakafofonga ko eni, na'a ma lele atu ki Taufā'āhau ko 'ema ō atu maua ki he ki'i lotu, na'e 'ikai ke ma ō maua ke fai mai ha kole, pea 'osi e lotú ia kuo fulihi e 'asenita ia 'o fai mai ki'i fakatangitangi ki he komipiuta, pea ko e komipiuta 'oku pa'anga 'e 5 afe e komipiuta 'e 5, pea mo, 'a ia ko e fo'i 5 afe 'e 2 ko e komipiuta 'e 10. Pea na'e fai pē 'ema ki'i māfana 'o ma taki 5, ka ko e poini ko ē 'oku 'ohake heni 'Eiki Sea kapau 'oku tau teke e akó, *education*, na'a 'oku, kuo taau ke 'ai ko e hā ki'i fo'i patiseti ke ne tokangaekina ke 'oua 'e hoko, ke 'osi ange pē kamata pē ta'u kuo kole komipiuta mai e 'apiakó ia, hā e 'uhinga? totonu ke fa'u e *policy* 'Eiki Sea, ke fononga pea mo e *priority* mahu'inga e fonua, 'a ē na'e, na'e folofola ki ai 'a 'Ene 'Afió, ko e ako.

Poupou na 'oku totonu ke 'ai Pule'anga pasi ke fetuku ai fānau ki he ako

Ko e ki'i konga 'e taha 'oku mahu'inga ki he motu'a ni 'Eiki Sea ko e *transportation* ko ē fānau ako. 'Eiki Sea, ko u fa'a lele ma'u pē mei 'api ki kolo ha'u 'o sio 'i he tau'anga pasi mahalo 'i he laini 'o e 6 pē ko e 7, si'i hifo hifo e fānau ako ko e ō mai mei Niutōua, mei Hahake ko e ō mai ki 'Apifo'ou pe ko Tonga *High*. 'Eiki Sea 'oku vilo 'eku fakakaukau 'enau totonu pasi, mahalo pe 'oku pa'anga 'e taha ki he toko taha. ...

<005>

Taimi: 1152-1157

Mo'ale Finau: ... pea 'oku nau 'ā hengihengi ke tuli e pasi ke nau fononga mai 'i ha houa 'e taha ke nau a'u mai ki kolo ni. 'I he ngaahi fonua muli fakamolemole pē Hou'eiki 'oku 'ikai ke u pehē ke u hanga 'e au 'o toho mai 'enau *policy* ka 'oku ou tui 'oku fatu 'enau fakakaukau he me'a ko 'eni. Ko e taimi ko ē 'oku tau sio ai 'oku faingata'a'ia e kakai 'o e fonua. Ko e me'a ia 'oku ne hanga 'o fakamatala mai ki hotau 'atamai 'a e me'a ko e *policy* ka 'oku 'ohake foki he lipooti 'a eni e Vava'u 15 pē ko e 14 'a e *transportation* ko ē mei 'uta Neiafu ke 'alu ki ko ē ki Neiafu mei 'uta, ke *provide* pea na'a ne 'ohake 'e ia ke hanga he Pule'anga 'o 'utu 'a e 'ū me'a ko eni.

'I Ha'apai 'Eiki Sea ko e ha'u mei Koulo mei Pangai 'i he taimi ko ē 'eku kei lautohi 'Eiki Sea 'oku lue lalo pē mei ai ki lautohi 'aho ki he 'aho. Ko e taimi ni 'oku toe lue lalo e fānau fakalaka ia 'i Pangai 'alu ki Ha'apai *High* mei fo'i liunga e fo'i lue lalo ia ko ia. Meimei fakakaukau 'i he fakatatau ki he lipooti ko eni 'a Vava'u ko eni Leipa ke ta'ofi e silini ki ha fo'i me'a fakalukufua. 'Oku ou mālie'ia he founa ko ia. Te'eki ke mau fu'u a'u ki ai hoku vāhenga 'Eiki Sea kei vivili pē hoku vāhenga ke 'oange pē ha'anau 10000 ke nau lava pē 'o fai

‘enau fakamole. Pea ‘oku ou ‘osi ‘ilo pē e au ia ‘a e ni’ihi ko ē ‘oku teletele pe ko ē he’ikai ke ‘ai fakalelei. Ka ‘oku ou kei kātaki’i pē. Meimei fakakaukau ke ‘ai ā ha’amaui pasi ako. Ko vahe Foa meimei pasi ako kātoa, fe’unga pē ia mahalo ko ha fonua eni ia mahalo na’e ki’i ma’olunga ‘enau ako hei’ilo ka kuo pasi ‘a Faleloa, pasi kātoa.

Kai kehe ko e ‘uhingá ka u muimui’i e me’a ko eni.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea fakamolemole ka u ki’i tokoni pē fakamolemole Fakafofonga.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e tokoni ē.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ‘Oku ‘alu e lipooti ‘o lipooti ‘i Ha’apai ka ko e lipooti eni ‘a Vava’u 16 fakamolemole Sea.

Mo’ale Finau: Sea ko ‘eku talanoa fakatātā pē ‘a’aku ke poupuu ki he’ene lipooti ‘ikai ke ke fiefia ai ‘Eiki Minisitā fiefia ko u hanga ‘o poupuu’i ho lipooti ke ‘utu he Pule’anga. Hou’eiki ko e anga pē ia ‘eku sio ko u hanga ‘o fakatātā ki Tongatapu ni na’a ‘oku ‘i ai ha *policy* pehē ‘Eiki Minisitā, ‘ai ā ha *school bus* ‘a e Pule’anga si’i uta mai ai e fānau ‘asinga ai e mama’o ‘a e ‘apiako ia mei Niutoua tu’u pē ‘i loto kolo.

Kai kehe te u a’u ki he me’a mahu’inga ko eni ki he *tuition* totongi ako na’e fai hono kole ke ta’etotongi he ta’u fo’ou. Hou’eiki Minisitā te u ‘oatu e founa. ‘Oku pehē foki hono ‘oatu e fokotu’u ki he me’a ko e *tax* tukuhau ‘Eiki Sea ka ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku ‘i ai ha’ane lao *tax* te ne talamai e founa ke tātaki’aki. Ko e pa’anga ko ē 700 ko ē ki he fo’i ‘ulu ‘a ē ‘oku totongi he Pule’anga ki he ngaahi ‘apiako ‘i he ta’u ki he ta’u tō loto pe ai ‘a e *tuition* ‘a e tamasi’i ‘e tokotaha ‘i he ‘apiako kotoa pē. Kapau ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ko ‘eku ki’i kole atu pē Sea ki’i fakatonutonu atu pē au e Fakafofonga. ‘Oua teke toe lave ki he silini ko ē kuo ‘osi ‘ave ia ki he fakafo’i’ulu he ‘oku taumu’a ia he me’a kehe ke ‘oua ‘e toe ue’i ia ke toe ‘alu ki he totongi pasi mo e me’a pehē. Ko ‘eku ki’i tokoni atu pē Fakafofonga.

Mo’ale Finau: Mālō, tali pē au e tokoni ‘Eiki Sea ka ‘oku ‘ikai ke u, ka ‘oku totonu ke ne hanga ‘o mahino’i toki ha’u ia he’ene malanga ‘a’ana ‘o fai.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ko ‘eku fokoutua atu ‘a’aku ko ‘eku fakatonutonu.

Mo’ale Finau: ‘Ikai ke ‘i ai ha me’a ‘e hala ai.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e fo’i *policy* ko e ko ē ‘a ē ‘oku ne talamai ko ē fakafo’i’ulu kuo ‘osi ‘alu ia ki he fakafo’i’ulu mo hono natula ke fai ai e tokoni.

Mo’ale Finau: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ko e fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ‘oku tonu pē ia ke ‘oua toe ue’i e fo’i me’a ko ia.

Mo’ale Finau: ‘Ai mo tau ki’i mahino’i ‘etau me’a ‘oku fai.

'Eiki Minisitā Polisi: Sai ke toki‘a e ‘Eiki Minisitā Ako

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

Mo'ale Finau: Ko e hā hono fakatonutonu ko 'eku fokotu'u e *policy*. 'Oku 'i ai 'a e *policy* pehē ko 'eku fokotu'u 'a'aku 'a e me'a ko eni ki he *policy* ko ia pea toki fa'iteliha e Pule'anga ko e hā hono kovi. Ko 'eku fokotu'u Hou'eiki.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu atu koe'uhí ko e natula ko eni anga 'etau ngāue pongipongi ni. 'Oku tau ō he tu'utu'uni 'a e 'Eiki Sea 'a e Fale Alea ki he ngaahi fiema'u vivili pea tau foki mai leva ko ia 'o fokotu'u ki he Pule'anga ha founga ke fai'aki. 'Oku 'ikai ko e lipooti ia ko e founga ia ke tau fai'aki 'etau kole silini. Tau fokotu'u ha tu'utu'uni ki Fale Alea fa'u mai ha lao pē ko ha *policy* ke fai'aki e ngaahi ngāue ko eni 'ikai ke lava ia he lipooti ke fai e ngaahi me'a ko eni ko ē 'oku fiema'u ta'efokotu'u ki he Fale Alea ke fokotu'u ki he Pule'anga ke fai ha ngāue ki ai Sea. Ko 'eku ki'i tokoni pē ki he Fakafongga mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Oku ou tui au ki he'ene me'á ka ko e founga ngāue ko u tui ko e founga ia 'e lava ai e Pule'anga 'o fai e ngāue ... Fale Alea.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea tuku pē ke hoko atu 'eku fakamalanga 'Eiki Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

Fokotu'u mo pou pou ke ako ta'etotongi fānau he ta'u kaha'u

Mo'ale Finau: Ko 'eku fakamalanga 'oku pehe ni 'Eiki Sea. Na'e fokotu'u mai 'e he lipooti 'a Vava'u ke fokotu'u ki he Pule'anga ke ako ta'etotongi 'a Tonga ni kātoa 'i he ta'u kaha'u ko e KOVITI-19. Na'e ikai ke ne...

<007>

Taimi: 1157-1202

Mo'ale Finau : ... 'omai 'e ia ha founga he tñnaki ai hono silini. Ko 'eku fokotu'u atu 'aku mo e kole ki he Pule'angá fēfē ke tokoni. Kapau te nau tali, pea kapau 'oku 'ikai pea te nau kumi leva ha silini fo'ou. He ko e pa'anga 'e 700 ki he fo'i 'ulú 'oku 'ikai ke 'ilo'i ia ko e hā 'a e me'a 'oku fai'aki, ka 'e 'aonga ange ke to'o. Sai ka u 'oatu 'a e fakatātā ko eni 'Eiki Sea. Ko e totongi ako 'a e toko 1 'i Ha'apai *High* 'oku pa'anga pē 'e 100 tupu meimei 200 he ta'u. Tau pehē ko e ki'i tamasi'i ko Sione, pa'anga pē 'e 200 he ta'u ka 'oku 'oatu 'a e 700 ia hē ki ai 'i he ta'u ko iá. Fēfē ke 'ai 'a e 200 ko 'ene *tuition* ia, kae to'o 'a e 500 fa'iteliha 'apiakó ia ai. Ko e 'uhinga ia 'eku fokotu'ú 'Eiki Sea, ko u 'oatu 'a e fakakaukau ko iá.

'Eiki Minisitā Ngoue : Sea ke u ki'i tokoni ki he Fakafongga he me'a ko ia 'oku me'a ki ai. Ko e me'a ko ia 'oku me'a 'aki 'e he Minisitā Polisi 'oku mo'oni 'a e me'a ko iá, mo ō 'o 'omai e lipooti pea 'omai ki he Falé ni, pea 'i he Pule'anga ko eni ke ne ngāue'aki ha ngaahi me'a 'oku matu'aki vivili, pea fiema'u 'e he kakai e fonuá. Ko e me'a ko ia 'oku ke me'a ki ai Fakafongga ..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ka u ki'i tokoni atu, ka u ki'i tokoni atu Minisitā. Ko e pa'anga ko ē 'e 700 ia 'oku 'ikai ke kau ai 'a 'Eua *High* ia mo Ha'apai *High* mo Vava'u *High* ko e ngaahi

ako pē ia 'a e siasí pea 'oku tokoni ia ki he ngaahi siasí, ke ne fakanaunau. Hangē ko Tailulú 'oku tokoni 'aupito e seniti ko iá. 'Oku 'ikai toe fiema'u ia ke tau fokotu'u atu 'etautolu ia heni, neongo 'oku 'ikai ke fiema'u ia 'e he siasi ko ē 'o Sisu Kalaisi mo e Kau Mā'oni'oni 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ni, ka 'oku fiema'u ia 'e he ngaahi siasi kehé ke tokoni ki he akó. Tuku pē mu'a 'a e 'ū me'a kehé ke toki fakakaukau'i hano founa, he ko e lahi ange, hangē ko 'eku fakahoha'a 'anenaí Sea, 'e faifai 'eku o'í pea te u kovi. Ko e lahi ange hono fokotu'u mai ha me'a ke 'aí, kuo pau ke tānaki e pa'angá mei ha feitu'u pea 'oku 'osi ongosia fe'unga pē kakaí 'i he me'a ko ē 'oku lolotonga nau fuesia he taimí ni. Tau tukutuku ange pē ke ki'i tafa'aki ko iá ke fakakaukau'i 'e he Pule'angá kae toki 'ai lelei pē Sea.

Hangē ko e lave ko ē ki he fanga ki'i moa 'a e Potungāue Ngoué, 'oku fiema'u 'e he kakai ia mei Vava'ú mai mo ha fafanga ke kamata 'aki, he 'oku 'ikai ke kai laise 'a e fanga ki'i moa iikí ia. Nau kai 'enautolu e fafanga moa, 'e lava pē ke, tau kole ia ki he Potungāue ke 'ai mai fakataha e fanga ki'i moá mo ha fafanga ke a'u 'o uike 6 pea toki hoko atu e kakaí, mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā hono fakamahino mai e pa'anga ko iá 700 ke tokoni ki he kau faiako mo e naunau 'a e ngaahi ...

Mo'ale Finau : Mālō 'Eiki Sea. Sea kapau ko e tu'u ko iá 'oku sai pē ia, manatu'i ko 'eku fokotu'ú 'aku ia 'oku 'ikai ke u 'atu 'e au e me'a ke faí. Ko e anga pē 'eku 'oatu pē au e fakakaukau, pea kapau 'e kumi pē ha, he 'oku mahu'inga kiate au 'a e ta'u fo'ou 'Eiki Sea. 'Oku ou tui 'oku totonu ke 'oua 'e totongi ako 'a Tongá ni kátoa he ta'u fo'ou koe'uhi ko e KOVITI-19. Ko 'eku ki'i lí atu pē 'e au ia e me'a ko ē ka 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke fai, ka ko e anga ia 'eku fokotu'u 'Eiki Sea 'oku totonu ke ako ta'etotongi 'a Tongá ni 'i he 2021.

'Eiki Minisitā Ako : Kole pē Sea ke u ki'i tokoni ki he Fakafofongá.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Mālō. 'Eiki Minisitā.

Tali Pule'anga ki he fokotu'u ke ako ta'etotongi fānau ako he ta'u fo'ou

'Eiki Minisitā Ako : Ko e ngaahi fehu'i lelei pē 'oku 'omai 'e he Fakafofongá he 'oku fai ma'u pē tālanga mo e kau talēkita ko eni e ngaahi ako kehe ko ē mei he Pule'angá. Ko e ta'u kotoa pē hangē na'a ku 'osi fakahoko pē heni 'i Falé ni Sea, ko e pa'anga mei 8 miliona 'oku 'ave 'e he Pule'angá ki he ngaahi ako ko ení, pa'anga lahi eni Sea, ka 'oku fiema'u ke tau sio ko e hā e ola 'o e fo'i foaki ko ení hangē pē ko ia 'oku fa'a tālanga'í.

Ko e me'a ko eni ki he ako ko eni 'a ē pē ko ē na'e me'a ki ai e Fakafofongá, 'io na'e 'osi fakamahino atu pē ia 'e he 'Eiki Minisitā, 'a ia 'oku 'ikai ke kau ai 'a e ngaahi ako 'a e Pule'angá 'i he tokoni ko ení, fakafalala pē ki he patiseti ko eni. Ko hono *prioritise* Sea hangē ko ia na'a ku 'osi fakahoko atú, 'oku lahi e fiema'ú ia, ka ko e ivi fakapa'angá pē 'oku nounou 'akí. Lahi 'aupito meimeí vāhenga kotoa pē 'oku 'i ai 'a e 'ū 'apiako ia 'oku fiema'u ke fai ha ngāue ki ai.

Sea Komiti Kakato : 'Eiki Minisitā, kātaki koe'uhi ko 'etau taimí tau liliu 'o Fale Alea.

(Ne me'a mai leva 'Eiki Sea e Fale Alea – Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea : Toloí e Falé ki he 2:00

Taimi: 1402-1407

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea. (*Lord Tu’iha’angana*)

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea, Lord Tu’iha’angana ki hono me’a’anga)

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki tau toe ki’i toloi pē miniti ‘e 15 ke vakai pē ‘e ma’u ‘etau *quorum*. Tolo miniti ‘e 15.

(Pea na’e ki’i toloi miniti ‘e 15 ai)

<009>

Taimi: 1412-1417

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Tokoni Sea e Fale Alea.

(Pea na’e me’a hake leva ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea, Lord Tu’iha’angana ki hono me’a’anga)

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō Hou’eiki hoko atu ‘etau ngāue, liliu e Fale Alea ‘o Komiti Kakato.

(Pea na’e liliu ‘o Komiti Kakato pea me’a hake ai pē ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Komiti Kakato, Hon. Losaline Ma’asi ki hono me’a’anga)

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Tapu pea mo e ‘Afio ‘a e ‘Otua Mafimafi hotau lotolotonga. Fakatapu atu ki he Tokoni Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga pea ‘uma’ā foki e ...

<009>

Taimi: 1417-1422

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ... Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato. Hou’eiki mālō ho’omou laumālie ki he ho’ataa ni, kole pē ke hoko atu ai pē ‘etau ngāue ‘i he Lipooti ko eni ‘a Vava’u 16. Pea kole pē ki he Fakafofonga ko ia, Ha’apai 12 kātaki fakamā’opo’opo mai ho’o malanga ‘aneuhu, mālō.

Mo’ale Finau: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea. Sea ko u fiefia ‘i he ki’i faingamālie ko eni ke ki’i fakama’ala’ala atu pē me’a ne u fakahoha’a ki ai ‘anenai ‘Eiki Sea. Sea ko u foki mai ki he totongi akó ko u kole fakamolemole pē au ki he Hou’eiki Pule’anga tautautefito ki he Minisitā Ako ko ia ‘oku ne ma’u ‘a e taukei mo e faka’uto’uta. Ko e ki’i fakatonutonu pē ‘Eiki Sea ‘eku ma’u ‘anenai ki he pa’anga ‘e 700 ta ko e 700 ki he fo’i ‘ulu ia ki he ngaahi ‘apiako pē ko eni ‘a e ngaahi siasi ‘ikai ke kau ai e ngaahi ‘apiako ko eni ‘a e Pule’angá. Pea ko e fokotu’u ko ē na’a ku fai ‘anenai mo e kole ko ē ke to’o mei ai ‘enau totongi akó ko e fokotu’u pē foki. ‘Oku toe fakafoki atu pē ‘Eiki Sea kae tuku pē mu’a ke fai ‘aki pē e faka’uto’uta ‘a e Pule’anga koe’uhí ko e fokotu’u ko ē na’e ‘ohake ‘oku mahino pē ki he motu’a ni ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e ngaahi fiema’u makehe ‘a e ngaahi ‘apiako siasi he ‘oku ‘ikai ke puli he motu’a ni ‘Eiki Sea ‘a e, ‘oku ‘i ai pē ngaahi faingata’a’ia fakapa’anga ‘i he ngaahi ‘apiako he ngaahi siasi ‘Eiki Sea. Pea ‘oku mahino pē ia ‘i he vāhenga ‘o e kau ngāue ‘oku fakahoko ‘aki pē ‘enau feilaulau mo

‘enau ‘ofa ‘i honau ngaahi potu siasi ‘Eiki Sea fakalava ‘aki pē ia honau tāpuaki ki he ‘enau ngāue fakalotu ‘o fai ‘aki ‘enau ngāue ‘Eiki Sea.

Poupou fokotu’u mei he Lipooti ‘A’ahi Vava’u 16 ke ako ta’etotongi fānau ako he 2021

Pea ‘i he’ene pehē ‘Eiki Sea ‘oku ou muimui atu pē au ia ‘a e ki’i fo’i kaveinga ko eni he na’e ‘ohake foki ia he lipooti ko e kole ki Tonga ni kātoa ki he ta’u kaha’ū koe’uhí ko e KOVITI ‘Eiki Sea. Ko hono mo’oni ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e tōlalo ‘a e fonua ni ‘i honau tu’unga faka’ekonōmika. Pea ‘oku pehē pē foki mo e tu’u fakamāmani lahi. ‘A ia ko e poupou pē ‘a’aku ki heni ‘Eiki Sea ki he ta’u fo’ou na’a ‘i ai ha fakakaukau pehē ‘a e Pule’anga ke tākaki atu ‘a e fo’i fakakaukau ko ‘eni ke hoko ia ko e fakakaukau he ‘oku mahino pē foki ‘Eiki Sea ‘a e pa’anga ‘e 700 ‘e ma’u pē ia he ta’u kotoa pē. Pea ‘oku ‘osi ‘i ai pē hono fokotu’utu’u ki ai ko e kole pē eni ia ‘i tu’a he 700 ko eni na’a lava ke fakahoko ai e fakakaukau ko eni ‘i he fo’i ta’u pē ‘e taha 2021 pē ‘i he ‘uhinga ‘Eiki Sea ki he tu’unga fakapa’anga ko ē kakai hotau fonua. Ko ia ‘oku ‘oatu pē ki’i fakakaukau ko eni ki he Minisitā fakakaukau’i pē na’a ‘i ai ha ki’i polokalama ‘Eiki Sea he ta’u fo’ou hono patiseti ke ki’i fakatatafe atu kae fakahū mai e ki’i fo’i fakakaukau ko eni pea fakahā ai pē ki he kakai ‘o e fonua ko e 2022 takitaha kumi e totongi ako ‘e a’u ki he taimi ko ia ‘Eiki Sea kuo *recover* e fonua ia faka’ekonōmika. Ka ko u tui ‘oku ‘i ai e ‘uhinga lelei ki he fo’i fakakaukau na’e ‘ohake ki he 2021 ke tuku atu pē ki he Pule’anga ke nau fakakaukau. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga. ‘Oku fakatokanga’i ho’o fokotu’u ko ia kae sai pē ke me’a mai e ‘Eiki Minisitā Ako. Mālō.

Tali Pule’anga ki he fokotu’u ke ako ta’etotongi fānau ako he 2021

‘Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu’una ‘Eiki Sea. Tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato. Lau ko eni ‘a e totongi ako Sea ‘oku ‘ikai ke lava ke mau faitu’utu’uni kia kinautolu ko ē ‘oku ako ‘a ia tau pehē ngaahi ako ‘a e siasi. ‘A ia ‘oku hangē ko e ako ‘a e Uēsiliana, ako ‘a e Katoliká, me’a pē te mau ala faitu’utu’uni ki ai ko e ako pē ko ē ‘a e Pule’anga ‘o fai ha sio ki ai. ‘I he tokoni ko ē ‘a e Pule’anga ki he teemi 2 hangē pē ‘oku mou ‘osi mea’i Sea na’e fe’unga ‘a e pa’anga na’e totongi ai ‘e he Pule’anga ko e 1 miliona. Ka na’e ‘ikai ke kau heni e ngaahi sikolasipi pea na’e ‘ikai ke kau heni pea mo e siasi, mo e Siasi ko eni e Kau Mā’oni’oni Ngaahi ‘Aho Kimuini he na’a nau fili nautolu ia ke nau totongi ‘a e fānau ako. ‘A ia ko nautolu ko ē na’e ako tau pehē Liahona, Sainehā na’e fakamālō mai pē ‘a e siasi ka na’a nau pehē mai tuku pē ā ke mau poupou atu ki ho’omou ngāue ko eni ki he totongi e ako ‘a e fānau ka mau totongi ‘emautolu ‘a e ako ‘emau fānau ko eni he ngaahi ako. ‘A ia ko u tui ko e tā sīpinga ia ‘e taha ko u tui ‘oku mea’i pē he Fakafofonga he ‘oku kau foki ‘i he siasi ko eni ‘a e ngaahi taki pehe ni ‘a e siasi ko eni ki he tautautefito ki he poupou ki hono ako’i e fānau mo e poupou ko eni ki he tu’utu’uni ko eni ‘a e ako. Ka ko e ki’i fakama’ala’ala pē ia Sea ‘oku ‘i he tu’u ko ē ‘a e laó ko e me’a pē ia ‘a e siasi ko ē mo ‘enau ngaahi ‘apiako pē ko e hā ‘enau me’a ‘e fai ki he ‘enau totongi ako ‘ikai ke mau lava ‘o tu’utu’unia ‘a kinautolu ...

<009>

Taimi: 1422-1427

‘Eiki Minisitā Ako: ... ke nau tau pehē ke talaatu ki he siasi ko ē ta’etotongi ‘etau ako he ta’u ni, me’a fakafa’ituitui pē ia mei he ‘apiako ki he ‘apiako ‘a e ngaahi siasi, ka ‘oku sai pē ngaahi fakakaukau pehē hangē ko ia ko ‘eku lave kimu’a pea tau *break* ‘anenai Sea, pa’anga ‘e 8

miliona ‘oku ‘ave ‘e he Pule’angá ki he ngaahi siasi, ‘oku taimi lelei pē ‘oku lolotonga fai pē talatalanoa ko e hā e me’a ‘oku ma’u mei ai, hā e me’a ‘oku, tau pehē nai ‘oku fakalalakaka ai lava e sivi ‘a e fānau, fakasi’isi’i ai ‘a e *drop out* pē ko e nofo he ako, ngaahi me’a pehē ‘oku fai e tālanga ki ai Sea, ko e ‘uhingá pē ke ‘aonga ‘a e seniti ko eni ‘i he taumu’a ‘oku ‘oatu ‘aki ki ai ki he ngaahi siasi ko eni ‘oku nau fakalele, nau tokoni mai ke ‘oange ha feitu’u ke ako’i ai hako tupu e fonua. Mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā. Faingamālie ko eni tukuange ki he ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, mālō.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu mo e Feitu’una Sea, pea fiefia he ma’u ho tu’ungá Sea, pea fakatapu atu ki he toenga e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato.

Fokotu’u ke tali Lipooti ‘a’ahi Vava’u 16

Sea ‘oku ‘ikai ke toe ‘i ai ha me’a ia ‘e ‘uhinga ai e tu’u ‘a e motu’a ni kiate au Sea kuo napangapangamālie ‘a e lipooti ia ko eni, fokotu’u atu ke tau tali ka tau hoko atu Sea mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō, ‘i ai ha pou pou ki ai?

(ne pou pou’i)

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito kole ki he kalake ke tau pāloti, ‘i he lipooti ko eni ‘a e Vāhenga Vava’u 16 ‘a’ahi ko ia ‘o e 2019 pea mo e 2020. Ko ia, ko kimoutolu ‘oku mou laumālie lelei ke tali ‘a e lipooti ko eni, kātaki kae fakahā he hiki ho nima ki ‘olunga.

Pāloti’i ‘o tali Lipooti ‘A’ahi 2020/2019 Vāhenga Vava’u 16

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivoso Taka, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Lalahi mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki ko e toko hongofulu mā ono.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Hou’eiki kuo tau tali ‘a e Lipooti ko ia ‘a e Vāhenga Vava’u 16. Tukuange faingamālie ko eni ki he ‘Eiki Minisitā ko ia ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi. Mālō.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Tapu pea mo e Feitu’una Sea, fakatapu foki ki he Hou’eiki ‘o e Komiti Kakato, kae ‘atā mo e finemotu’a ni Sea ke ‘atu pē ha fakamālō ki he Hou’eiki ‘i he pou pou ki he lipooti pea mei he Vāhenga Vava’u 16, mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Minisitā. Tau hoko atu ai pē fakatatau ki he’etau ‘asenitá 4.3, ko e lipooti eni ‘a’ahi ‘a Vāhenga Vava’u Hongofulu mā Fā ki he 2019 pea mo e 2020, tukuange faingamālie ko eni ki he Fakafofonga. Mālō.

Fakama’ala’ala Lipooti ‘A’ahi Fale Alea 2020/2019 Vāhenga Vava’u 14

Saia Piukala: Sea tapu pea mo e Feitu'una pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Sea mālō ho'o laumālie ki he ho'ataa ni, pea 'oku tau fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi Sea hono 'omai e 'aho ni ke tau kau fakataha 'i hono talanoa'i pea mo hono alea'i 'a e Lipooti 'A'ahi Fale Alea ko ia 'a Vava'u.

Pea ko u tui Sea ko e ki'i taimi ko eni ki he mālōlō Sea te u feinga ke fakakakato atu ai 'a e lipooti ko ia 'a Vava'u 14. Sea 'oku ou fakamālō ki he Sea Fale Alea hono fakafaingamālie'i mo hono faka'atā e 'aahi ko eni Sea ke lava 'a e kau Fakafofonga 'o fakafaingamālie'i ke nau 'a'ahi atu pea mo fanongo ki he le'o 'o e kakai mei he takitaha vāhenga.

Sea 'oku 'i ai e fiefia makehe 'i he motu'a ni, ko e 'Eiki Minisitā ko ia ki he Ngoue pea mo e Toutai pea ko e 'Eiki Nōpele Fakafofonga ia pea mei Vava'u 'ene laumālie lelei kae kau fakataha pea mo e motu'a ni pehē ki he kau ngāue ko ia 'o e Fale Alea pea mo e ongo 'ofisa ngāue pea mei he 'ofisi 'o Vava'u 14 ki hono fakafaingamālie'i 'o e 'a'ahi ko eni Sea.

Sea ko e vāhenga ko eni 'o Vava'u 14 Sea 'oku ki'i faingata'a e fengāue'aki Sea pea 'e kongā 2 'eku lipooti. 'Oku 'i ai e fo'i vāhenga lalahi 'e 4 Sea, ko vahe motu ...

<005>

Taimi: 1427-1432

Dr. Saia Piukala: ... 'oku 'i ai e ki'i motu 'e 11 pea ko e kātoa ko ē 'ū motu 'i Vava'u Sea 'oku 'i he malumalu ia 'o e Vāhenga 14. 'A ia 'oku 'i ai mo e Vāhenga Fakahihifo pea 'oku 'i ai e kolo ai 'e 5 Vāhenga Pangaimotu 'oku 'i ai e kolo ai 'e 4 pea mo e ki'i kolo 'e taha he vāhenga Neiafu ko Okoa 'oku kau mai. 'A ia ko e kolo fakakātoa ia 'e 10 pea motu 'e 11 fakakātoa ia Sea fe'unga ia mo e kolo 'e 21. Pea 'oku makatu'unga 'i he kehekehe ko ē 'a e fiema'u vivili Sea te u 'uluaki lipooti atu pē 'e au 'a e ngaahi fiema'u 'a 'uta Vava'u. Pea te u toki lave atu Sea ki he ola 'o e 'a'ahi ki he vahe motu he 'oku ou tui Sea 'oku kehekehe pē 'a e fiema'u ko ia 'a e kāinga.

Founga vahevahe pa'anga tokoni Vava'u 14 mei he Fale Alea

Sea ko e pa'anga faka-Fale Alea 'oku vahe'i mai 'e he Fale Alea pea ko e founga 'oku vahevahe'aki e ki'i sēniti Sea 'oku taki 3000 tatau 'a e kolo mo e motu 'e 21 pea toki vahevahe leva e toenga fakafo'i'ulu hūfanga he fakatapu 'o fakatatau ki he lesisita fili Fale Alea. Pea ko u tui Sea ko e 'isiū mahu'inga eni ki he kau 'ofisakolo pē ko e kau pule fakavahe 'oku nau fanongo mai 'ikai fakangatangata pē ki 14 'a e mahu'inga ke lesisita kinautolu ki he fili Fale Alea ko e 'uhinga 'e makatu'unga e ki'i sēniti 'ia kinautolu 'oku lesisita fili Fale Alea. He 'oku fakaloloma Sea kapau 'oku 'i ai ha toko 10 ia he kolo 'oku 'ikai ke lesisita pea 'oku nau heka pasi pē he pa'anga 'oku vahe atu kia kinautolu 'oku nau lesisita ka ko 'enau tokoni ia ki he kolo fakalahi 'enau sēniti Sea.

Sea te u fakataha'i pē 'a e Lipooti 'o e 2019 pea mo e 2020 Sea 'o 'oatu pē 'a e ngaahi me'a 'oku ou tui 'oku mahu'inga ke fai ha tokanga ki ai he 'oku ou 'ofeina 'e au 'a e Pule'anga Sea he ngaahi lipooti 'oku tau 'omai ki heni ka ko e pa'anga ke fakapa'anga'aki Sea ko u tui ko e pole lahi ia ki he Pule'anga.

Ngaahi fiema'u vivili 'A'ahi Fale Alea Vava'u 14

Sea na'e kau e tu'unga na'e tokanga lahi ki ai 'a e ngaahi kolo ko eni 'e 10 'i 'uta Vava'u.

Malu fakame'atokoni

Pea nau tokanga lahi ki he malu fakame'atokoni ko e 'uhinga ko eni ko e KOVITI-19. Pea na'e 'i ai 'a e faka'amu ia Sea mo e kole ki he 'Eiki Minisitā Ngoue ke fakalahi mu'a e ngaahi houa palau pea fakafaingofua 'i 'enau ngāue he 'oku tu'utu'uni mai pē 'i he fo'i vahe ko eni na'e toki 'osi Sea 'a e houa palau KOVITI-19. Na'e vahe mai pē mei he potungāue ia 'a e lahi e lolo ki he lahi e houa ke fakahoko'aki 'enau fatongia, pea 'ikai ke 'i ai ha ngaahi mīsini *tractor* na'a nau fa'a sai'ia ke ma'u ha'anau me'a he taimi ko ē 'oku nau ō mai 'o tokoni ki he ngāue, ka 'oku tui pē 'a e motu'a ni 'oku 'osi fai 'a e talanoa pea mo e 'Eiki Minisitā pea ko e fo'i kongā ko ia hono ua e palau KOVITI-19 'e toe lelei ange 'a e founa ke fakahoko ke fakakakato 'a e fatongia ko ia.

Polokalama tufa moa mo e vesitapolo

Kau mo e tufa moa pea mo e vesitapolo ko eni Sea 'i he'enau poupu mo e faka'amu ke fakakakato ke lave kotoa ai e ngaahi kolo. Ko e tu'u he taimi ni kuo pau ke te 'alu 'o lesisita pea toki kole ke 'omai ha'ate 'inasi ka ko u tui kapau 'e lava he potungāue 'o tufa ke kakato e ngaahi fāmili pea 'oku ou tui 'e hounga lahi lahi kiate kinautolu Sea.

Halapule'anga

Sea 'oku mahino pē pea mo e halapule'anga pea na'e 'i ai 'a e faka'amu Sea 'oku mahino pē polokalama tanu hala 'a e Pule'anga ka ko e kole mai ko eni ia mei he vāhenga Sea ko e ngaahi hala fiema'u vivili kapau 'e *address* ia he Pule'anga pea toki hoko atu 'a e polokalama fiefia. 'I ai 'a e ngaahi kongā hala Sea he hala ngoue, 'osi mahino pē ia Sea 'oku 'i ai 'a e ngaahi hala 'oku 'i ai 'a e ngaahi vai pelepela he taimi 'oku 'uha pea 'ikai ke lava 'a e ngaahi me'alele kapau 'e lava 'e he potungāue ko ia 'o e *MOI* ke nau hanga pē 'o hua'i ha ngaahi loli maka pea hoko atu pē 'a e polokalama he 'oku ou tui Sea 'oku 'asi pē 'i he peesi 8 'a e fanga ki'i ngāue 'oku ou tui 'e tokoni lahi ia ki he fakahoko fatongia 'a e vāhenga.

Maama hala

Sea ko e maama hala 'oku tofuhia pē. Na'e mei kakato 'a e vāhenga 'i he maama hala ...

<007>

Taimi: 1432-1437

Dr. Saia Piukala : ... ka ko e hoko ko eni e Saikolone ko eni ko Hālotí pea na'e uesia ai e ngaahi feitu'u tautautefito ki 'Utungake mo e ngaahi kolo kehe na'e uesia ai 'a e ngaahi maamá mo e ngaahi maama 'oku mate. Pea 'oku 'osi fai 'a e fakatalanoa ki he Minisitā Pa'angá 'e ai e kau folau mei he potungāue ke savea'i 'a e ngaahi fiema'u ko iá, pea 'oku mahu'inga ia ki he kau 'ofisakoló ke nau kau hake ki he savea ko eni ke 'oua 'e toe fai ha fetō'aki 'a e fiema'u, he 'oku ai pē taimi 'oku ai 'a e ngaahi fiema'u fakafō'ituitui ia Sea, ka 'oku ou tui 'oku 'osi 'i ai 'a e fiemālie talanoa pea mo e Minisitā Pa'angá.

Tangikē vai

Me'a ko ē ki he tangikē vai Sea, 'oku fiema'u 'aupito pē ia 'e he kāinga e vāhengá. Na'e 'i ai e ki'i *project* 'o lava 'o fakakakato 'a vahe motu ia Sea 'a e ngaahi tangikē taki lita 'e 5000, pea 'i ai pea mo e tokoni e ngaahi fō'i tangikē lita 'e 10000 'o taki 5 mo taki 3 'a e ngaahi kolo ko ē 'i 'uta Vava'u. Pea 'oku 'i ai mo e fanga ki'i kolo iiki 'oku palopalema Sea 'enau vai fakakoló, he 'oku ki'i lahilahi ke taitai pea mo kona hangē ko Talihau, 'Utungake, 'Utulei pea mo Vaimalō. Ka ai ha, 'a e tokoni tangikē ko eni 'a e Pule'angá ke tokoni kiate kinautolu 'i he ma'u'anga vai he 'oku mahu'inga 'aupito ia.

Faka'amu hiki silini ke fakaivia polisi fakakolo

Pea 'oku fakafongā'i atu e fakamālō ki he'ema'u kau polisi fakakolo 'i he kolo ko eni 'e 10 'oku 'osi kakato 'a e polisi fakakolo ko iá 'i he tokoni ko ia 'a e Fale Aleá. Pea mo e faka'amu pē Sea pou pou e motu'á ni ko e ngāue lahi 'oku nau faí. 'Oku nau tokoni ki he malu, ma'uma'uluta pea mo e melino 'a e koló, pea 'oku nau tokoni foki 'e Sea ki he ngāue ko ia 'a e kau polisi ko ia 'a e Pule'angá pē ko e kau polisi 'a Tongá. 'I ai e faka'amu ka 'i ai ha taimi kuo toe hiki 'a e ki'i me'a'ofa ke fakaivia kinautolú ke toe lahi ange Sea, 'oku pou pou lahi ki ai e motu'á ni. Hangē ko e ngaahi feme'a'aki 'i he Fale 'Eikí ni 'e lava lelei pē 'o fakakakato ia Sea.

Palau mo e tulekitā

'I ai foki 'a e fiema'u palau mo e tulekitā pea mei he vāhenga fakahihifó Sea pea 'oku lolotonga fai e ngāue ki ai, ke *order* mai 'enau palau ke tokoni ki he teuteu ko eni e takai hono 2 mai 'a e tokoni 'a e Potungāue Ngoué ki he KOVITI-19 pea mo e malu fakame'atokoní.

Fokotu'u na'a lava fokotu'u ako tokamu'a 'i 'Utungake

Sea 'i he tafa'aki ko ia e akó ko u fakamālō ki he Minisitā Akó na'e lava hono fokotu'u 'a e ki'i ako tokamu'a 'e 2 'i Longomapu pea mo Taoa pea 'oku 'i ai pē faka'amu Sea ki he Minisitā Akó. 'Oku 'i ai 'a e ki'i loki ako tokamu'a 'i 'Utungake na'a lava fokotu'u ha'anau ki'i ako tokamu'a he ta'u fō'ou. Pea ko e teuteu eni Sea ki he hiki ko eni 'a e *form 1* 'o nofo pē 'i he 'api lautohí pea 'oku ou tui 'oku totonu ke ai ha ki'i *form 1* he vāhenga fakahihifó, mo ha *form 1* 'i he Vāhenga Pangaimotú, ka 'e makatu'unga pē Sea 'i ha loki ako 'oku 'atā 'i he loki ako lolotonga ko ia 'o e 'api lautohí ke lava fakakakato ai.

Fokotu'u ke hiki tautea fekau'aki mo faito'o konatapu

Sea, 'oku pou pou lahi e vāhengá ki he *issue* fekau'aki pea mo e faito'o konatapú. Ko e hiki ko eni e tauteá 'oku nau pou pou ko e hā e lahi taha e tautea 'e lava 'e he Fale Aleá 'o fakapaasi ke fakahokó, pea 'oku nau pou pou ki ai Sea. He'ikai ke u toe fakalōloa au Sea he na'e 'osi fai hono tālanga'i he lipooti ko ia 'a Tongatapu 6, pea ko e lao ko eni Sea 'oku tufa mai ko eni ke tau hoko atu ki ai fekau'aki pea mo e fakatonutonu ki he pule'i 'o e ngaahi faito'o ta'efakalaó pea mo e ngaahi tautea ko iá Sea, 'oku pou pou lahi ki ai 'a e motu'á ni Sea.

Tu'unga mateuteu ki he KOVITI

Sea, 'oku 'i ai e hoha'a lahi 'a e vahefonuá Sea ki he tu'unga mateuteu 'a e potungāué ki he KOVITI. Ko u fakahoko atu pē Sea na'e 'i ai e ki'i ngāue na'e fai, pea ta'ofi fakataimi ka 'oku ai pē 'enau hoha'a pea 'oku ou tui pē 'oku ngāue ki ai e 'Eiki Minisitā Mo'uí pea mo 'ene Potungāué.

Tu'unga pelepelengesi ngāue ki ha fale lālanga koe'uhi ko e me'a fakakelekele

Ko e fale lālangá Sea na'e 'ohake he ngaahi fakataha'anga 'e ni'ihi kau ai 'a Tefisi pea mo Tu'anuku, ka na'e 'osi fakamahino pē Sea e mahu'inga ko ia pea mo e pelepelengesi e *issue* ko ení ke fakapapau'i ko e konga kelekelé kuo maa ke fakapapau'i kae fai ha kole ki he Pule'angá ke nau tokoni mai. ...

<008>

Taimi: 1437-1442

Fale fa'o'anga me'akai (fale pack)

Saia Piukala: ... Sea ko e faka'amu ko eni e kāinga ki he fale fa'o'anga me'akai pē ko e fale *pack* nau faka'amu ka 'i ai pē ha fale 'e taha ma'a Vava'u kātoa 'e tokoni lahi ia kia kinautolu 'oku, ki he' enau ngaahi ngoue. Ko e vāhenga ni foki Sea 'oku ui 'aki fakatenetene ko e Feleoko 'o Vava'u pea tokoni lahi pea ko u fakamālō ki he 'Eiki Minisitā ko ia Fefakatau'aki 'i hono fakamahino mai 'oku 'atā e fale ko ia ke ngāue'aki he kau ngoue ki he ki he, ke peki ai 'enau ngaahi me'atokoni mo e ngaahi me'a ke 'ave ki muli.

Ngaahi ngāue fakakolo makehe lava 'ofisi fakavāhenga ke tokoni'i

'I ai e ngaahi me'a Sea he lipooti ia pea 'oku lava pē 'e he motu'a ni ia pea mo e 'ofisi 'o fai ha ngāue ki ai pea 'ikai te ke toe loto Sea ke u fakalōloa'i ho'o Fale 'Eiki pea neongo kotoa Sea 'a e ngaahi pole ko 'eni ka 'oku malavalava pē ki'i ngāue 'oku fai 'e he vāhenga Sea 'o fakataata mo e ki'i sēniti 'oku tufotufa. Sea te u 'oatu pē ki'i fakatātā ko eni, ko e ki'i kolo ko eni ko 'Utulei nau tānaki 'enau sēniti he fo'i ta'u fakapa'anga 'e ua pē tolu 'o langa 'aki e fo'i tu'u'anga tangikē ke lava tofuhia ai e koló 'i he ma'u'anga vai, ko e to'o pē mei he pa'anga faka-Fale Alea 'oku vahe mai he Fale Alea. Lava pē he ki'i kolo ko Talihau 'o tānaki 'enau ki'i sēniti he ta'u fakapa'anga 'e ua ke 'aa'i 'aki honau matātahi pea pehē Sea ki he mala'e fakakolo 'a e koló ke malu'i kinautolu nau tākoto ai pea mei he fanga puaka hūfanga he fakatapú. Ko u tui Sea ko e ngaahi, ngaahi monū ia pē ko e ngaahi ngāue kuo ola 'i hono vahevahe e ki'i sēniti 'oku vahe mai he Fale Alea ki he ngaahi koló pea mo e ngaahi motú ke fai 'aki 'enau ngaahi fiema'u vivili pehē ki he ngaahi langa fakalalakaka ko ia e koló.

Sea 'oku 'osi lava pea mo hono ngaahi 'api lautohi kotoa 'i he Vāhenga 'o Vava'u 14, ko e ngaahi 'api lautohi ko ē na'e te'eki ai ke lava hono taila 'osi lava kakato hono taila'i Sea 'i he ngaahi tokoni pea ko u fakamālō ki he ngaahi Pule'anga tokoni, Pule'anga Siainá kae 'uma'ā e Pule'anga 'Aositelēlia mo Nu'usila kuo lava kakato 'a e ngaahi 'Api Lautohi ko ia 'i Tu'anuku, Tefisi, Taao, Pangai, 'Utungake, Talihau mo 'Utulei hono taila'i ke ai ha 'ataakai ma'a ki he fānau ako. Ko e tokoni Sea 'oku nau hanga pē 'o 'omai e *material* pea toki hanga pē he *PTA* 'o fakahoko 'a e ngāue pea 'oku tokoni ki ai 'a e pa'anga faka-Fale Alea ki he ngaahi *project* ko eni. Ko ia ai Sea 'oku, ki he fakakaukau 'a e motu'a ni 'oku 'i ai pē ngaahi kolo 'oku kei fai e ngāue ki ai ke nau fakahoko lelei honau fatongia he ko e koló pē te nau inu 'a e melie kapau

te nau fai lelei'i e fatongia pea mo e sēniti 'oku vahe atu kiate kinautolu. Ko e me'a eni ia 'oku ou fakatokanga'i Sea hono vahe atu e sēniti pea 'oatu pea mo e falala kia kinautolu nau lava pē 'e nautolu 'o fakahoko lelei 'a e ngaahi fatongia ko eni Sea.

Fakamālō heni Sea ki he Minisitā ko ia 'o e *MEIDECC* ki he fengāue'aki 'o fai ai e fo'i ngāue ko eni Sea ki hono tanu e fo'i hala 'i Longomapu. Fo'i hala ko ia 'o e Funga 'Onetale. Pea lava hono sima'i Sea hangē ko e hala ko ia 'i Hunga faka'ofa'ofa pea ko e ki'i matāfanga eni Sea ko e ki'i matāfanga fakahisitōlia. Fo'i hala ko eni, ko e ki'i matāfanga eni na'e fa'u ai e fo'i hiva mālie 'oku kei onгона he 'aho ni Si'i 27 'eni 'o Sune. Ko e fanga ia ko eni 'o e Funga 'Onetale 'oku faka'osi'osi 'a e hala ki ai Sea.

Ngaahi fiema'u vivili mei he ngaahi motu

Sea te u foki mai ki he ki'i lipooti nounou ki he ngaahi fiema'u vivili pea mo e 'a'ahi ko ia ki he vahe motú. Sea ko e motu ko eni 'e 11 ko e pole lahi 'a e fai e ngāue ko ia Sea ko e 'uhinga ko e fefolau'aki he vaha'a tahí ke fakakakato pea 'oku mou me'a hifo pē Hou'eiki ...

<009>

Taimi: 1442-1447

Fiema'u ke ngaahi Uafu 'Ovaka mo Noapapu

Saia Piukala: ... 'i he peesi 25 'oku 'asi ai e uafu 'o Ovaka, pea mo e uafu 'o Noapapu na'e maumau'i 'e he Saikolone ko eni ko Haloti. Sea na'e 'osi ngāue e kāinga ko eni pea mei Ovaka ki hono tufi mai e maka pea mo sima'i 'a e fo'i kongā ko ē 'o e uafú ko ē ki he fonua 'oku kei sai ke 'oua 'e toe 'auhia. Nau 'osi fai e fo'i ngāue ko ia, na'e 'ohovale 'e Sea na'a ku, ko u fiefia lahi na'e me'a mai e 'Eiki Minisitā Ngoue mo e Toutai ka ko e Fakafofonga Nōpele ia Fika 2 'o Vava'u na'a ma 'i he fakataha ko eni. Na'e fakahoko mai 'e he kāinga, 'e 'Eiki Minisitā pea mo e Fakafofonga, na'e folau mai ko ē Pule'angá 'o palōmesi mai ko e fai e ngāue he 'aho 'e 100, ko e 'aho eni 'e 217. Na'e hanga pē 'e he kāinga 'o tuhu'i pau mai Sea, pea mahalo 'oku nau fanongo mai ki he lipooti ko ē 'a Vava'u ko e tohi mai 'a e tokotaha, talamai fakamanatu mai, Fakafofonga, ko e 'aho eni 'e 260 pea mo 'enau faka'amu pē Sea 'e tokoni mai e Pule'angá ke ki'i monomono ange ki'i uafu ko ē na'e maumau pea ko e uafu ko ena 'o Noapapu he peesi 34, Sea, ko e maumau tatau. Pea mo e faka'amu pē 'a e ngaahi motú Sea ko e ngaahi uafu kuo 'osi uesia ia he ngaahi matangi ka 'i ai ha fo'i taimi 'e faingamālie ai e Pule'angá ke fakalelei'i pē honau uafu lolotonga 'ene kei tu'u lelei ko eni 'e si'isi'i e fakamole ki ai ha tali ke maumau'i ha matangi pea toki fai ha ngāue ki ai. Ka ko e ngaahi uafu 'e ni'ihī Sea ke fakaloloto 'a e ngaahi uafu na'e kau ia 'i he fiema'u 'a e vahe motu.

Sea na'e 'i ai e kole meia kinautolu fekau'aki pea mo e palau ko eni KOVITI-19, 'oku lave monū ai pē 'a 'uta Vava'u, ka ko e fanga ki'i 'otu motú, 'ikai ke nau si'i kau. 'Oku 'i ai e fanga ki'i motu Sea ko Noapapu mo Kapa mo Hunga, 'Otea mo Falevai 'oku 'i ai 'enau fanga ki'i tulekitā ai, ka ko e mata'i palau 'oku, ko 'ene ofi ko ē ki tahi 'oku maumau vave Sea pea ko 'enau faka'amú, ko e ngaahi motu ko ē kehe ne fai ai e fakatangi ki he 'Eiki Minisitā 'o e potungāue 'oku 'ikai ke nau kau nautolu he monū ko ia e palau, na'a 'i ai mu'a ha faingamālie ke 'oange pē mu'a ha'anau ki'i huo epu, huo langa, huo sipeiti, ke fakaivia kinautolu he 'oku mahu'inga kia kinautolu ia ke nau teuteu ke nau mateuteu fakame'atokoni, he ka tō e KOVITI Sea, ko e feitu'u malu taha ke tau hola ki ai, tau hola ki he fanga ki'i motu. Pea ka ō atu ko ē

ki ai 'oku mau e ngaahi me'a ko ia te tau hao tautolu ia Sea. Pea fakamālō heni ki he 'Eiki Minisitā e potungāue 'e tokoni mai e potungāue ke fakavia kinautolu 'oku nau mahu'inga'ia 'i he mateuteu ki he KOVITI-19.

Kole ki he Pule'anga ke fakamu'omu'a ngaahi motu he 'ai maama sola

Sea ko e, mou me'a hifo pē ki he peesi 1 pē lipooti na'e fakamālō 'a e 'otu motu 'i he ngaahi sola na'e tufa, ka kuo 'osi kotoa 'i he mate ko e 'uhingá ko e palopalema ko ē kuo 'osi e ta'u 'e 3 Sea, ko e puha 'uhila, pea ko 'enau lāunga 'oku fetongi pē fo'i pou ia 'e 3 kae mate toenga ia. Ka kuo 'osi fakahoko kia kinautolu Sea ko e takai 'uluakí ko e puha 'uhila pē mei heni he taimi ni e fetu'utaki ki he Minisitā ko ē *MEIDECC*, pea ko 'enau o pē 'o fetongi fo'i maama 'e 3 'o fakatatali ki ha taimi 'e tau mai ai 'a e ngaahi puha 'uhila ko ē ke lava hano fakakakato 'a Tonga ni. Pea ko 'eku kole pē 'aku ia ki he Minisitā mo 'ene kau ngāue ke fika 'uluaki mu'a 'a e 'ū 'otu motu 'o Ha'apai mo Vava'u, he 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha toe founa kehe ia 'o e maama ko e ki'i maama sola pē ko eni, pea 'oku hangē ia ko ē 'oku nau fiefiá Sea he ki'i maama sola, 'oku lele pē faikava he lalo maama mo e pele, pea 'oku tokoni lahi ia kiate kinautolu.

Kole na'a

Sea hangē ko 'eku fakahoha'a 'anenai, ko e tangikē vai na'e 'osi lava e *project* 'o lava 'o fakakakato 'a e 'api kotoa he tangikē vai taki lita 'e 5000. Ka na'e kole mai e kāinga Fakafofonga ke kole ki he Pule'angá ...

<005>

Taimi: 1447-1452

Saia Piukala: ... na'a lava ha'anau taki ua he ko e taimi ko ē 'oku la'ala'ā ai taimi ia 'oku toki ongo e maha e fanga ki'i tangikē, pea ko u tui kapau 'oku fu'u lahi Sea e fakahoha'a ia ko eni kapau pē ā 'e 'uluaki ma'u ha ngaahi tangikē lita 10000 ke taki nima e ngaahi 'ū fanga ki'i motu ke tu'u he fale fanga ki'i holo pe ko e falelotu ke tānaki pē ha me'i vai ko e 'aho ko ē 'oku tō mai ai 'a e la'ala'ā 'oku 'ikai ke faingatāmaki.

Sea ko e taha e fiema'u na'e 'ohake ko e tufa moa ko eni pea mo e vesitapolo pea ko u ongo'i lahi Sea nau kole ko 'enau heka vaka ē mei motu lele ē ki Neiafu hopo 'i uafu toe lele ki faama. Nau o atu nautolu Sea kuo 'osi 'a e pulopula ia pea 'oku 'osi 'a e fanga ki'i moa ia. Pea 'oku, ko e tu'unga pelepelengesi ko eni Sea 'enau fe'alu'aki ko e fakamole atu taumaiā ko e heka pasi ke seniti 'e 50. Ko e heka vaka kapau 'oku heka vaka pasese pa'anga pē 'e 10 'o fai ki 'olunga pea kapau ko e *hire* toe mamafa ange.

'Oku 'i ai 'a e faka'amu mo e kole ki he 'Eiki Minisitā Ngoue ke si'i kau mu'a pē ki he'ene kau ngāue ke nau o pē 'o tufa e fanga ki'i moa ki he fanga ki'i fāmilī 'i he fanga ki'i motu he 'oku nau tokosi'i pea 'oange sila lulu'anga 'akau vesitapolo ke nau lulu pē ha'anau fanga ki'i lulunga 'o toki vahevahe pē kolo he 'oku faka'ofa 'enau fakatangi mai nau lele mai kuo 'osi ia. Kai kehe Sea ko e fakahoko atu pē 'a e loto ko eni 'a e kakai.

Vaka

Ko e taha e me'a na'e ko e taha ia e fanga ki'i 'otu motu he 'oku nau sone kātoa ko e 'elia ko eni *SMA*. 'Oku polisi fakakolo 'a 'uta Vava'u ko 'enau kole 'anautolu ia pea 'oku ou fakamālō

pē au heni ki he Minisitā he ‘oku mahino pē ‘enau fanga ki’i vaka ke nau ngāue’aki kau ai pē hono le’ohi e sone kau ai pē ke nau toutai ma’u’anga mo’ui he ko e taimi ko ē ‘e fai ai ko ē ‘a e *lockdown* pea tau hola ki motu ‘e mahu pē ‘a ‘uta pea mahu mo tahi.

Vaka ma’a e Senita Mo’ui Hunga

Sea na’e ohake he kāinga e faka’amu ko e *health center* pē ko e senitā ko ē mo’ui ko ē ‘i Hunga. Na’e ‘i ai e ki’i vaka ai na’e ngāue’aki he neesi pea kuo maumau e ki’i vaka ko e kole pē na’a ‘i ai ha faingamālie pea ‘oku ‘osi fakahoha’a pē ki he Minisitā Mo’ui ha ki’i vaka ke ngāue’aki ‘e he *health center* pea fakafaingamālie’i ha kau faingata’a’ia ke ō mai ki Neiafu.

Fōsoa fiema’u ia koe’uhi ko e kamata ‘auhia e fonua

Sea na’e ‘i ai e ongo ki’i me’a fekau’aki pea mo e fōsoa fakamālō heni ki he *MEIDECC*. Ko e ‘uhinga eni Sea ki he fanga ki’i motu ‘oku ‘auhia e fonua ia ‘o fe’ungatonu eni ia mo e nofo’anga e kakai pea ‘oku mau fakamālō kuo lava hono ki’i fōsoa’i ‘a ‘Olo’ua fe’ungatonu mo e ngaahi ‘api ke malu’i ‘a e ‘auhia ‘a e fonua. Na’e ‘i ai ‘a e faka’amu kau mo Ofu Sea ‘i he ‘auhia lahi ka ko e fo’i ‘elia ko eni ki he nofo’anga ko ē kakai na’a nau ‘ohake, pea na’e fakahoko ange pē ‘e tuku ke ō mai ‘o fai ha sio ki ai.

Ko ‘Utungake ‘Eiki Sea fo’i tafa’aki ko ia ki he Tonga *Beach Resort* ‘auhia ‘aupito ka ko e ki’i fōsoa nounou pē ia pea ko ‘Utulei lahi ‘a e ‘auhia ‘a e fonua tautautefito kuo ofi mai eni ia ki he ngaahi ‘api Sea pea ‘oku ou tui ko e pole lahi eni ia ‘o e feliuliuaki ko ia ‘o e ‘ea.

Sivi mo’ui lelei kau toli fo’i’akau

Ko e taha e fiema’u vivili pea ‘oku ou tui ‘e tofuhia heni ‘a e ‘otu motu ‘a Vava’u mo Ha’apai pea ‘oku ou tui pē Sea ‘oku saii pē ko e tō ko eni ‘a e KOVITI ‘oku ki’i ta’ofi fakataimi ai ‘a e toli, ka na’a nau faka’amu ke lava ‘o fai e sivi mo’uilelei ‘i Vava’u pea mo Ha’apai. Ko e totongi vaka Sea ke ō mai ki heni ‘o nofo hili ko e fakamole lahi pea mo e ongo lahi pea kapau ‘e lava ko u tui ‘e fiefia lahi e kāinga ke fakakakato ‘a e ngaahi fatongia ko eni.

Fiema’u ke fakalelei’i fale nofo’anga ma’a e kau faiako

Sea ko e pole lahi eni Sea ki he kau faiako ‘oku nau faiako he ‘otu motu ‘a e fale nofo’anga. Na’e ‘osi fai ‘a hono savea’i Sea pea na’e ‘i ai e ki’i motu ‘e 5 fiema’u ke fai ha ngāue ki he fale nofo’anga ko Hunga, Noapapu, ‘Otea, Falevai mo Kapa...

<007>

Taimi: 1452-1457

Saia Piukala : ... Sea kuo 'osi, fakamālō heni ki he Minisitā Akó pea ko e lipooti pēhé ni Sea kuo 'osi lava lelei e fale nofo'anga failautohi 'o Noapapu pea mo Hunga, pea ko e talaloto māfana 'a e ongo faiakó, na'a nau hū ki he ki'i fale ko eni kimu'a he sivi hū. Pea toe kole mai 'e he faiakó kapau 'e ki'i nofonono atu ha ki'i ta'u 'e 2 pē 3 he 'oku hangē 'oku ongo makehe 'a 'ena fo'i hiki ko eni mei he tulungia na'e hokó. 'Oku toe pē Sea ki he Minisitā Akó 'a 'Otea pea mo Falevai, pea mo Kapa pea ko 'ene kakatō ia.

Sea, ko 'etau talanoa ko eni ki he halá Sea na'a ku toki 'ilo'i 'e au 'i he 'a'ahi atu ko ení, 'a e me'a pea 'oku ou ongo'i Sea 'oku ou fiema'u pē ke u 'ohake heni 'a e kole 'e he kāinga 'a e 'Ulutolú ko Kapa, Falevai pea mo 'Otea. 'Oku ai Sea e fo'i hala 'oku ne hanga 'o fakafetaulaki'i 'a e ki'i kolo ko eni 'e 3 'i he fo'i motu pē eni 'e taha. Pea u faka'eke'eke Sea pea na'e ai e me'a na'a ku mahu'inga'ia e motu'á ni. Ko e taimi ko ē na'e fe'alu'aki pē 'a e 'ū motú ni ia, nau felue'aki, pea ko e 'ahó ni Sea 'oku 'ikai ke toe lava, pea ko 'enau kolé Sea ha tokoni 'a e Pule'angá fakamīsini pe 'utu ke teke'i 'a e fo'i hala ko ení, kae lava. Sea pea nau hanga 'o faka'eke'eke e ki'i hisitōlia ko ení pea ko u mahu'inga'ia ai Sea, 'a e fo'i hala mahu'inga ko ení.

Taimi na'e 'i ai e ongo faifekau misinale na'a na ō mai ke tufaki pea mo tufaki 'a e lotú, 'o fakamaama 'o 'omai e lotú ki he 'Ulutolú. Me'apango Sea na'e 'ikai ke tali ia 'e Falevai pea na'e tuli 'e he kāingá e ongo faifekau misinale ko ení, pea na'e taa'i kinaua 'o na lavea, pea ko 'ena lue mai ko ia ke na fokí 'o na a'u mai ofi mai ki 'Otea, fakahoha'a ange e faifekau misinale 'e tahá. Ta tu'u fai 'eta lotu, pea ko e taimi na'e 'osi ai ko ia 'ena lotú Sea, na'a na ma'u ivi pea ma'u 'a e maama makehe hona 'atamaí, pea na'a na toe foki, ke fakakakato 'a e misiona na'a na ō mai ai ko e fakamafola e lotú mo fakalotu'i, pea na'e iku ai 'o tali 'e he motú ni 'a e lotu fakakalisitiané. Toki 'ilo 'e au ia Sea na'e toki fa'u 'e Molitoni 'a e Himi 140 ki heni pea ko e veesi 2 'oku 'uhinga ia ki he hala ko ení Sea, 'oua na'a tau tuku 'etau fa'a lotú, 'o hangē ko e loto 'o e fili lahí, ka tau tu'u 'i he hala ko e motu'a halá, pea lotu fai ma'u pē 'oua na'a vaivai. Sea, ko e hingoa ia 'o e fo'i hala 'oku ne fakafetu'utaki 'a e 'Ulutolú ko e Motu'ahalá...

Veivosa Taka : Sea ki'i fakatonutonu Sea. Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'Eikí ni, 'Eiki Sea, ko 'eku fakatonutonu pe ko e hisitōlia fē ia 'Ulutolú. Ko e 'Ulutolú 'oku taha pē mei Ha'apai. 'A ia kapau te u fakamatala'i e hisitolia ko iá 'oku kau ai e Minisitā Polisi' pea 'oku kau ai pea mo Niukapu...

Saia Piukala : Sea 'oatu ā 'a e 'Ulutolú ia ma'a Ha'apai.

Veivosa Taka : Mālō Sea.

'Eiki Palēmia : Sea te u toe fakatonutonu 'a e Fakafofonga Ha'apai. Ko e 'Ulutolu ē 'e taha 'oku me'a ko ē 'oku 'ikai ko Ha'apai pē mālō.

Saia Piukala : Sea lolotonga e fakalaumālie e malangá ia tau toe foki 'o..

'Eiki Minisitā Ngoue : Fakafofonga 'ai ka u ki'i tokoni atu au ki he Feitu'una, Sea na'e 'i ai 'a e ki'i motu'a Tongatapu na'e si'i lele ange ki Vava'u pea ko e ...

<008>

Taimi: 1457-1502

'Eiki Minisitā Ngoue: ... fai ko ē ngaahi fe'auhi fa'u ta'angá pē ko hai 'oku 'iloa, pea na'e kau ai e me'a ko eni hono ta'ofi 'oua 'e fai ha fa'u pea kau ai e fo'i lea ko ē ko e lupe, taha pē lupe pea kuo 'osi mea'i pē he Fale ni. Tangi mālie talaange he tangata'eiki, fakamolemole 'i ai pē 'eku ki'i fo'i lupe 'a'aku ia 'i 'api. 'Oku 'ikai ko e lupe pē ē 'oku 'i ai pē mo 'eku fo'i lupe 'i 'api. Mou fakamolemole ko e 'Ulutolu ia 'a Ha'apai. 'Oku 'i ai pē 'Ulutolu ia 'a Vava'u 'oku 'ikai ke ke mea'i na'e 'i ai e fo'i ongoongo ia 'e taha mate māhanga tolu mei Vava'u ka mau pehē ko hai e māhanga tolu, 'uhila, vai mo e telefoni. Ka mou me'a ki he mālie 'a Vava'u pea

ko u kole atu pē au ki he Fakafofonga tukuange ‘emau kau Fakafofonga 'amautolu Vava’u ke tātāsili pē he ‘aho ni mo 'apongipongi ‘ai pē ke tokamālie. Pea tau toki vakai he uike kaha’u. Sai pē ‘a 17 he ‘oku vave pē ‘oku tau hiki nima’i pē ‘e tautolu. Mahu’inga ‘aupito ‘aupito ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ko ‘eku ki’i tokoni atu pē mu’a ke tukuange mu’a e malanga ia ‘a e Fakafofongá ke hoko atu kae toki tālanga’i e fo’i me’a ia ko eni mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Minisitā. Fakafofonga.

Saia Piukala: Sea fakamālō pē motu’a ni ia Sea ki he ngaahi tokoni pea mo e, pea ko e hangē ko e feme’a’aki takitaha ‘ai pē 'ene ‘Ulutolu. Ka ko u tui Sea ko e nau toki ‘ilo ‘e au Sea ‘a e hisitōlia ko eni Sea pea u manatu ai ki he feme’a’aki e ngaahi ‘aho kuo maliu atu Sea he ko e taimi ko ē ‘oku toki ‘omai ai e hisitōlia pea tau hanga ‘o fakamali’i e hisitōlia pea ‘oku tui ‘oku mahu’inga mālie ia kia kitautolu nau toki mahu’inga mālie au ia mahu’inga mālie ka au Sea ‘a e hingoa ko eni e Hala Holopeka ‘i he fakama’ala’ala mai ‘e he Fakafofonga Nōpele ko ia Fika 1 ko ē ‘o Vava’u pea ko e, ko u tui Sea ko e ngaahi hisitōlia ko ia ki he motu’a ni ‘oku mahu’inga ia ke tau hanga ‘o tokanga’i pea ‘oku mahino ia ko e Hala Holopeka eni ... Sea ko e hisitōlia ia ‘o e fonua. ‘Oku ou talanoa atu au he ‘aho ni he hisitōlia ko ia ‘o e lotú. Sea kapau na’e ‘ikai ke tu’u e ongo faifekau ‘o fai ‘ena lotu ‘ikai ke u ‘ilo ‘e au pē ne mei fēfē ha ‘ikai ke lava e fai fakalotu ...

Mo'ale Finau: Sea ki’i fakatonutonu atu fakamolemole Sea. Tapu pea mo e Feitu’una ‘Eiki Sea. Ko e ki’i tohi hisitōlia eni ‘oku mau laulau pē mo e Fakafofonga, na’e lotu ‘a Vava’u ia ko e tu’utu’uni ‘a Taufā’āhau na’e taa’i ‘e Taufā’āhau e kakai. Kuo pau ke mou lotu. ‘A ia na’e ‘ikai ke ‘i ai ha ‘uhinga ia ko e lotu ia ko ē mahalo pē na’e ‘i ai pē hano ‘aonga e lotu ka ko e tafoki ‘a Vava’u ‘o lotu ko e hau ‘e Taufā’āhau kātoa ‘a Vava’u mo e Lolo lotu he ‘aho ni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ki’i fakatonutonu atu Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Fakatonutonu ē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Na’e hanga ‘e Toe’umu ‘o faka’aukai’i e kau Ha’apai ‘i Vava’u pea nau toe foki mai ki Ha’apai ‘o kumi ha’anau Tokonaki

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō. Mālō ‘aupito pea ‘oku fakamālō atu ki he Fakafofonga ‘o Vava’u 14 ‘i hono fakamā’opo’opo mai ‘o e lipooti ko eni.

Saia Piukala: Sea ‘oku te’eki ke ‘osi ‘eku lipooti ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘O kātaki, kātaki ...

Saia Piukala: Ko u sio au ki he taimi Sea na’e mei ‘osi pē ia kimu’a he mālōlō ka ko ‘enau toe fakahēleleu holo he ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Kole atu Fakafofonga tau ki’i mālōlō ai ka tau toki foki mai. Mālō.

(Pea na’e ki’i mālōlō ai)

<009>

Taimi: 1527-1532

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea omi Kakato. (*Hon. Losaline Ma’asi*)

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Tapu pea mo e ‘afio ‘a e ‘Otua Mafimafi ‘i hotau lotolotonga, tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato, pea tala mo kāpui kae hoko atu mu’a e ngāue ‘o e Fale ni, pea tukuange e faingamālie ko ení ke fakamā’opo’opo mai e lipooti ‘a Vava’u 14. Mālō.

Saia Piukala: Mālō ‘aupito Sea, Sea pea tapu pea mo e Feitu’una kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa e Komiti Kakato kae tuku mai pē ki’i faingamālie nounou ko ení Sea ke fakakakato atu ‘a e lipooti ko ia ‘a Vava’u 14.

Sea hangē ko e fakamālō ki he Hou’eiki Mēmipa ‘i he ngaahi tokoni mo e poupu ki he lipooti ko ia ‘a e Vāhenga 14 Sea. Sea hangē ko ‘eku fakahoha’a ‘anenai ‘oku toki hanga ‘e he hisitōlia ‘o ‘ai kitauolu ke tau hanga ‘o fakamahu’inga’i ‘a e ngaahi me’a mahu’inga ‘oku totonu pē ke fai e tokanga ki ai Sea. Na’a ku ‘ohovale lahi pea u toki, kau ai pē pea mo ‘eku fiefia Sea he taimi na’e mahino ai ki he motu’a ni e hisitōlia ko ia ‘o e Hala Holopeka, pea mo e poupu lahi pea ‘oku ou tui au Sea ‘oku ‘osi tali ia, ko e hisitōlia ia ‘o e tala fakafonua, ka ko e hisitōlia ko eni Sea na’a ku fakahoha’a atu ai ko e hisitōlia ia ‘o e lotu lelei na’e ha’u mo Sīsū. Ka na’e ‘ikai e lotu lelei ko ia Sea, he’ikai te tau ‘i he tu’unga ko eni ‘oku tau ‘i ai ‘i he ‘aho ni.

Sea ko ‘eku poini ko ē na’a ku to’o mai mei he himi ko ení Sea ‘oku mahu’inga, ke ‘oua na’a tuku ‘etau fa’a lotu, kapau na’e fo’i e ongo faifekau misinale, pea na foki ‘oku ou tui he’ikai ke ‘i ai ha ola lelei tau a’usia he ‘aho ni. Pea ko ia ai Sea ‘a e kole ‘a e motu’a ni, fakamolemole pē ‘Eiki Palēmia pea mo e Pule’angá he, ho’omou pehē pē te mou hanga ‘o fēfē’i e vāhenga ko eni ‘e 17 Sea ka ‘oku ou tui te tau mahu’inga’ia tatau pē ‘i he fo’i hala ko eni ko e motu’a hala. Pea ‘oku ou tui au Sea ka faifaiange kuo lava ‘o toe ‘ai e fo’i hala ko eni ‘o fehokotaki ‘a e ngaahi ‘otu motu ko ‘eni, ‘oku ou tui au Sea tonu ai pē ke liliu e halá ko e hala teaufānoa he ‘oku kātōi ai ‘a e akonaki pea mo e faka’amu ‘a Molitoni kia kinautolu te nau lau e himi ko ‘eni, ke ‘oua na’a tau tuku ‘etau fa’a lotú ‘o hangē ko e lotu ‘o e fili lahi, ka tau tu’u ‘i he hala ko e motu’a hala pea lotu fai ma’u pē ‘oua na’a vaivai.

Kole tokoni ki he tafa’aki e ngaahi hala

Hā pē ha faingata’a Sea, fasitanunu ko e lotú pē te tau hao ki ai. Sea ‘oku ‘ikai ke ngata pē ‘i he hisitōlia fakalotú ka ‘oku ne hanga ‘o toe fakaa’utaki ‘a e fanga ki’i motu ko eni pē ko e fanga ki’i kolo ko eni ‘e 3 ‘i he motu ko eni. Sea ‘i he taimi ni ko Kapa, ko e failautohi ko ē ai Sea ko e ongo mātu’a ‘oku na failautohi lōua, pea ‘oku failautohi e taha ‘i Kapa, failautohi e taha ‘i Falevai, ko ‘ena māvae pē ko ē he Monite Sea ‘oku na toki fetaulaki pē he Falaite, neongo ‘ena nofo ...

<005>

Taimi: 1532-1537

Saia Piukala: ... he fo’i motu lahi pē ‘e taha ko e ‘ikai ke sai e hala ko e ‘alu pē ‘i tahi ka sai e hala ia Sea te na nofo ‘i Falevai ha’u e motu’a ki Kapa fakafaingofua’i leva ‘a e fe’alu’aki pea tokoni ai pē ia ki he ako ‘etau fānau. Sea kapau te u, hangē ko ‘eku fakahoha’a ‘anenai

neongo e ngaahi pole 'oku fetaulaki pea mo e nofo 'i motu Sea ka 'oku 'ikai ke tuku e vaka kae fai e kakau. Te u hanga pē 'e Sea 'o fakahoko atu pē ki he Fale 'Eiki ni 'a e 'aonga e fanga ki' i sēniti faka-Fale Alea tokoni 'a e Fale Alea mo e Pule'anga ki he fanga ki' i 'otu motu, tātānaki pē 'e 'Otea ia 'enau ta'u fakapa'anga 'e 3 'o kumi'aki 'enau tractor tātānaki pē 'e Hunga, Ovaka pea mo 'Olo'ua 'enau ki' i sēniti 'o sima' i honau hala 'alu'anga, kumi mo e loli ia 'a Hunga ke fetukutuku 'a e ngaahi uta 'oku 'alu atu mei Neiafu ki honau uafu he fu'u hake lahi taha 'i Vava'u ke tō ki he tokamālie, lava pē 'o fakaloloto e uafu ia 'o Houmalei. Na'a ma 'a'ahi atu ki Hunga Sea mei 'osi e fanga ki' i hala Hunga hono tanu pē he kāinga feinga pa'anga tokoni ki ai mo e pa'anga Fale Alea, pea na'e kole ai he kāinga 'oku 'i ai e ki' i fo' i hala 'oku 'i ai e tofi'a 'o e 'Eiki Minisitā Ngoue mo e Toutai. 'Oku 'i ai hono tofi'a 'i Hunga pea na'e kole ai he kāinga ha tokoni 'a e 'Eiki Minisitā ki he fo' i hala ia hono tofi'a ko Vesivesi, pea na'e pehē 'e he kāinga ka faifai ange kuo lava e fo' i tokoni ko eni 'o lava mo e ki' i fo' i hala ko ia te nau fakahinga ai pē 'e nautolu ko e fo' i hala ko ia ko e hala 'o e Tu'ilakepa.

Ngaahi fiema'u vivili faka'amu Vava'u 14 ke fakaivia mei he Pule'anga

Ko u fakahoha'a Sea neongo pē 'a e faingata'a nofo 'i motu kae mahino ai ko e kakai ngāue ko e hā pē ki' i me'a 'oku ma'u te nau ngāue' i pē ki he lelei fakalukufua 'a e 'ū motu. Pea kapau Sea te u fakamā'opo'opo 'a e ki' i lipooti ko eni ko e hā ha me'a fiema'u vivili. Sea 'oku ou kole pē ki he Pule'anga ko e uafu pē ko ia 'o Ovaka mo 'Otea na'a mou me'a pē ki ai he tā kae fakafaingamālie' i 'a e fefononga'aki. Ko e fakaivia ko eni e Potungāue Ngoue mahu'inga ki he vāhenga ia ke mateuteu palau ko ia KOVITI-19, tufa vesitapolo mo e fanga ki' i moa ka tō mai e KOVITI kuo nau mateuteu ko e koloa ia. Ko e me'angāue ke fakaivia ngaahi motu ko ē 'oku 'ikai ke a'u ki ai 'a e palau ke fai 'enau ngoue pea mo e ki' i fo' i hala ko eni Sea fakahisitōlia 'i he mala'e 'o e lotu 'a e motu'a hala. Pea 'oku ofi mai pē 'a Matamaka mo Noapapu ko e motu pē ia 'e taha ko hono teke' i pē 'a e hala ko ia ke lava e fe'alu'aki mo e fetu'utaki kuo fiemālie 'a vahe motu ia.

Hoha'a ko e lola e Potungāue MOI ne tō 'i Vaipua

Sea ko e ki' i me'a, ko e ngaahi tokoni kehe ia ko ē ko e ngaahi me'a 'oku 'ohake he lipooti 'osi mahino pē ki he motu'a ni pea mo e kāinga ko e toki makatu'unga pē ia ha taimi faingamālie 'a e Pule'anga.

Tokanga ki ha uesia me'amo'ui 'oseni 'oka mama lolo lola ne tō 'i Vaipua

Sea ko e ki' i me'a faka'osi pē 'e taha 'oku ou fie faka-'ohake 'e au. 'Oku 'i ai e ki' i hoha'a mei he kāinga ko e lola ko ia e Potungāue MOI na'e tō ko ē 'i Vaipua nau hoha'a Sea na'a mama e lolo kae mate e me'a mo'ui ko ē 'oku nau ma'u'anga mo'ui mei ai, pea ko e tokoni pē ia ki he Minisitā ko e kakai ko ē mei motu 'oku nau fakahoko mai te nau lava 'enautolu 'o fai e ngāue ka 'oku, ka ko e faka'amu pē ke talanoa ange kau ngāue he potungāue kia nautolu ke nau tokoni mai ki he to'o e lola telia na'a hoko ha fakatamaki ko eni 'o toe kaukovi ia ki he 'ataakai.

Sea ke u fakamā'opo'opo ke fakahoko atu 'eku fakamālō mei he motu'a ni ki he Sea 'o e Fale Alea kae 'uma'ā 'a e...

<007>

Taimi: 1537-1542

Saia Piukala : ... 'Eiki Palēmīa pea mo e Pule'angá, Nanuma kae 'uma'ā 'a e kau 'ofisa ngāue pea mei Fale Alea, ko e ongo 'ofisa ngāue he 'ofisi e Vava'u 14 'i Vava'u, Kafo'atu Taufateau kae 'uma'ā 'a Mele Popua Mā, kau pule fakavahe pea mo e kau 'ofisakolo 'o e vāhengá, kau faifekau 'i he lotua 'oku fai mai ma'á e Fale Aleá ma'a e Pule'angá pea mo e kau Fakafofongá he fakahoko fatongia 'oku tau fai he Fale 'Eikí ni, pea 'oku fenāpasi ia pea mo e Himi 140 ko eni ko e Motu'ahala, ke 'oua na'a tau tuku 'etau fa'a lotú. Pea 'oku ou fakamālō atu Sea 'i he ma'u faingamālié, mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Mālō 'aupito Fakafofonga 'i hono fakamā'opo'opo mai 'a e lipooti ko ení mo e ngaahi fiema'u ko ia 'a Vava'u 14. 'Ikai ke ngata pē 'i he ngaahi koló pea mo e 'out motú pea 'oku mahu'inga 'aupito, pea ko u tui 'oku fakafiefia, koe'uhi ko e ngaahi 'a'ahi ko eni kuo fai 'a hono fakahoko 'i he ta'u ní, 'omai ai pē pea mo e ngaahi hisitōlia, ako ai pē ai, pea 'ikai ngata aí tau fakamo'oni pē mahu'inga e lotú lotu ta'etuku. Tau tali ko e hā e me'a 'oku hoko maí ko e me'a pē ia ko ē na'e tonu hoko maí pea tau tali 'a e ngaahi fokotu'utu'u kotoa pē. Hangē ko ho'o ngaahi fakamā'opo'opo mai pea mo e ngaahi fiema'u vivili ko ení ko u tui kuo 'osi mea'i pē e he Hou'eiki, 'Eiki Palēmīá kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Pule'angá, mo hano hoko atu 'o e ngāue ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u ko iá. 'E tukuange 'a e faingamālie ko ení ki he Fakafofonga ko ia 'o Tongatapu Fika 8. Mālō.

Poupou ke ngāue'aki kaukautahi ke tali teke'i ngaahi to'umahaki hangē ko e KOVITI

Semisi Fakahau : Fakamālō atu pea tapu atu ki he Feitu'una 'Eiki Sea, fakatapu ki he 'Eiki Palēmīá pea mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapinetí. Fakatapu ki he Hou'eiki Nōpelé, Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'o e fonuá ki he Fale Alea 'o Tongá, fakatapu foki ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí. 'Eiki Sea, ko e ki'i tokoni pē ki he Fakafofonga ko ia 'o Vava'u 14. Ko e motu'á ni na'e 'i Vava'u 'i he 'Apiako Lautohi ko ia 'o 'Olu'uá 'i he 50 tupú mahalo ko e 50 -57. Pea ko e taimi foki ko ení mo'ui lelei foki hotau fonuá, ka 'oku fekau'aki e me'a ko eni 'oku fie tokoni ai e motu'á ni, koe'uhi ko 'etau fehangahangai ko eni mo e KOVITI-19. Pea ko e me'a ko ia 'oku angamaheni ki ai 'a e motu'á ni he kei iikí, ko 'ene tau ange pē ha vaka uta koloa pē ko ha hā ki Vava'u, ko e 'ohovale pē kuo fakahoko ange ki he 'otu motú 'oku 'i ai e mahaki 'oku mafola, ko e 'oange pē 'e he kakai ko ia 'oku nau 'alu ange he vaka, ngaahi vaka folau ko iá. Kae kehe, ko e tu'utu'uni pau ko ē na'e ma'u ko ia 'i he, mei he Pule'angá, kuo pau ke 'oua 'e fai ha lautohi 'aho kakato, kae tukuange taimi lahi ke ō ai 'a e fānaú 'o kaukau tahi, he ko e me'a pē ia 'e taha 'e lava 'o malu ai mei he mahakí. Pea ko hono mo'oní 'ona ia na'e hoko 'a e to'umahaki lahi, ka ko e lahi ko ia homau taimi kaukau tahi na'a mau hao pē kimautolu. Pea ko u tui ko e founa ko ení neongo na'e hoko eni he kuohilí, ko u tui 'e kei 'aonga pē 'a e founa ko ení 'i he kuonga ko ení, ko e ki'i poupou pē ia 'oku 'oatu ki he...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Mālō Fakafofonga. 'Eiki Palēmīa.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e kole ke ngaahi Uafu Ovaka mo 'Otea

'Eiki Palēmīa : Tapu mo e Feitu'una Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakató. Ko u fie tu'u pē ki 'olunga ke fai pē ha ki'i tali mei he faha'i 'a e Pule'angá ki he kole ko eni felāve'i pea mo e uafu 'o Ovaka mo 'Otea. Kuo u ki'i ongo'i foki hangē 'oku ou ki'i mā, he na'a ku 'alu, na'a ku lele foki ki ai 'i he tō pē ko ē 'a e afā. Na'a ku tu'u heni 'o tala he Falé ni na'e te'eki pē ke 'osi 'a e afā he 'aho 'e tahá ko u a'u atu ki ai, tala 'e lava 'a e ngāué he 'aho 'e 100.

Ka 'oku ou kole fakamolemole ko e, 'oku mou mea'i pē na'e toe hoko mai mo e ki'i afā pea toe tō mai e KOVITI ...

<008>

Taimi: 1542-1547

'Eiki Palēmia: ... 'oku ne uesia lahi 'aupito 'a e 'ū *priorities* ko ia. A'u ai pē ki he ngaahi pangikē nau *reallocate* 'enau ngaahi tokoni koe'uhí ko e KOVITI-19 kai kehe ko e ki'i me'a 'oku ala fai he taimi ni na'a ku kole ki he Poate Taulangá ke nau kamata mu'a 'o 'ai ha'anau sio fo'ou ki he, na'a nau lava 'oku 'i ai 'enau *barge* na'e 'i ai foki e kau mēmipa fo'ou na'e fili pea ko 'eku kole eni na'e fai kia kinautolu mou 'ofa mai he fo'i ta'u 'e taha ko eni mou sio atu angé ki he fanga ki'i uafu 'o e ngaahi 'otu motu na'e maumau he koe'uhí 'oku, fo'i taimi ko eni 'oku KOVITI pea 'oku 'i ai ho'omou *barges* pea 'oku ai pē mo ho'omou *excavator* 'e lava ke mou fakaloloto pea mou ō 'o vaku mai e makamaka ko ē na'e movete mei he tafa'aki 'o fokotu'u 'o sima'i pea 'oku 'i ai pē mo e 'enisinia ai 'oku tuku ai 'i he anga ia 'eku fakakaukau 'e tokoni ki he ngāue pea 'oku 'osi kamata. Ko e ki'i me'a pē ia ko u kole atu ai ke fanongo mai e kāinga mei pea mei Vava'u, 'ofa pē ke vavevave 'i he tau kamata he ngaahi 'a 'enau fakakaukau ko eni mo e palani ke kamata atu 'a e ngāue ko ē ki ai ka 'oku kole fakamolemole atu na'e 'i ai e ngaahi me'a na'e hoko 'ikai ke toe lava 'o pule ki he 'atā pea 'oku tau kei fononga pē ai ka ko ia 'oku faingamālie pē kuo hoko atu ki ai. Ko ia pē ki'i fakalea atu Sea mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā Ako, me'a mai.

Fakatokanga'i Pule'anga mahu'inga ke tokanga makehe ke lelei nofo'anga kau faiako 'i tokelau

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Feitu'una Sea. Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato. Fakamālō atu ki he Fakafofonga he lipooti faka'ofa'ofa na'e toki 'osi fakahoko mai. Ko e tu'u hake pē Sea ke fai pē ha tānaki atu pē ki he ngaahi me'a, ngaahi fiema'u vivili fekau'aki mo e ako 'i he vāhenga ni. 'Oku tui tatau e motu'a ni pea mo e, pea mo 'eku poupu ki he fokotu'u mai ko eni 'a e Fakafofonga 'a ē ko eni e ngaahi *form 1* ke ai ha *form 1* ki he Vāhenga Hihifo kae 'uma'ā 'a Pangaimotu. 'A ia 'oku fai e sio leva ki he ngaahi 'apiako ai 'oku ai ha loki ako 'oku 'atā. Pea mo toe sio pē ki he tu'unga 'o e koló 'i he'ene tu'u vāvāofi mo e ngaahi 'apiako kehe. Ko e 'uhinga foki ke nau vāofi ki he ō mai ko ē 'o *form 1* ki ai.

Ka ko e me'a ko eni ki he nofo'anga e kau faiako Sea 'oku fakafiefia he ko e 'uhinga hono toutou 'ohake 'a e mahino 'aupito pē 'etau fakatokanga'i 'a e mahu'inga ke 'ave ha, 'ai ha nofo'anga lelei ki he tau pehē ki he mātu'a mo e ngaahi finemātu'a ko eni 'oku tuku atu he Potungāue Ako ke nau ō atu ki he ngaahi 'otu motu pehe ni mo e ngaahi feitu'u pehe ni 'a ia 'oku 'i ai e tokanga makehe ki ai 'a e potungāue koe'uhí ko e tu'u he taimi ni hangē pē ko ē na'e fakahoko kimu'a 'oku ai e tokoni 'oku ha'u pea neongo pē 'a e fiema'u vivili mo e fiema'u ke fakahoko eni 'i he vave taha ka 'oku pau pē ke fakaongoongo pē ki he ngaahi tokoni ko eni hangē ko e tokoni mei he Pangikē 'a Māmani, ko e faka'amu ia ke 'i ai ha taimi 'e lava ai ke fakalelei'i mo lava ai 'o ma'u ha nofo'anga 'oku taau mo fe'unga mo kinautolu 'oku nau ō atu 'o fai fatongia ma'a e potungāue 'i he ngaahi motu ko eni. Ko ia pē Sea 'a e ki'i fakama'ala'ala nounou pē 'i he fekau'aki pea mo e me'a fekau'aki mo e akó. Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. 'Eiki Minisitā Ngoue. Me'a mai.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e tufa vesitapolo & tokangaekina mo'ui faka'ehi'ehi mei he 'uhila

'Eiki Minisitā Ngoue: Mālō Sea. Kole pē ke u hūfanga he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'Eiki Sea. Ko u tu'u pē 'a'aku ko u kole fakamolemole ki he Fakafofonga ki he me'a ko eni na'a ne me'a 'aki ko ē 'o fekau'aki pea mo e tufa vesitapolo. 'Io 'i he uike pē 'e taha 'i he 'osi ko ē 'etau 'a'ahí na'e 'osi 'i ai pē pulopula na'e teuteu ki he vahe motu. Pea tufa e 'ū 'otu motu ko ē na'e malava 'o a'u ki ai pea 'i ai pē ni'ihí na'e 'ikai ke ... te mau fakakakato 'a e fatongia ko ia. 'I ai pē ki'i me'a nau fakatokanga'i Fakafofonga ko e kole 'a 'Utulei 'o fekau'aki pea mo e 'uhila ko ē 'oku taki ko ē mei vaha'a ko ē 'o 'Utulei ki Pangaimotu. Ko e uaea mahalo 'oku uate lau mano mahalo ki he 6000 pē ki he 10000 'a e uate ko ia 'oku 'ikai ke kofukofu'i mahalo na'e 'i ai e ki'i taha e fānau 'i 'Utulei na'e uesia he mahalo pē pē na'e kamata kae mālō pē 'o fai hono fakahaofi e ki'i tokotaha ko eni. Ka 'oku kau ia he me'a 'oku tokanga ...

<009>

Taimi: 1547-1552

'Eiki Minisitā Ngoue: ... ki ai 'a e kāingá. Ko e me'a tatau ai pē 'Eiki Sea tatau ai pē hangē pē me'a na'u lave ki ai 'i he lipooti ko ē ko e tokanga pē ki he me'a ko eni fekau'aki pea mo e palau. Ka ko e tu'u ko ē ki Vava'u 'oku sai 'aupito he taimi ni, tatau pē, 'oku nau tō pē kava mo e ngoue tuifio, ko u, 'oku 'i ai pē ki'i me'a 'oku ou tokanga ki ai he, hangē ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai e 'Eiki Palēmia, 'e, na'e fai foki 'a e fakakaukau koe'uhí ko e Uafu ko eni 'i Ovaka, pea koe'uhí ko e tō mai 'a e KOVITI 'o toe tau toloi ai.

Tui ke tokanga Pule'anga ki he ngaahi fiema'u vivili e fonua kau ai e tangike vai

Ka ko au 'oku ou tui kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku fiema'u vivili 'e he kakai e fonua pea 'oku totonu ke tokanga ki ai 'a e, ha potungāue 'i he Pule'anga 'o kau ai e ki'i me'a ko eni Sea, 'oku ou loto ke fakahoko atu ke ke mea'i, na'e 'i ai e tamai 'i 'Utungake, pea u faka'amu pē Minisitā MEIDECC, ko e kole ia ko e ki'i sima, ki'i tangikē vai pē 'e taha. Pea 'oku ou tui na'e fai mai e kole hangatonu ki he motu'a ni, ka 'oku ou nofō foki 'o fakaongoongo koe'uhí ko e tafa'aki ia 'e 'i ai 'a e ki'i tangikē, kapau 'e ma'u ia, 'osi fe'unga 'eku ki'i 'a'ahi 'aku 'o muimui he kau Fakafofonga.

Ko ia ko e mata'i palau na'e kole 'e 'Otea, naa ma toe fetaulaki eni mo e faifekau 'o 'Otea 'oku ne toe fakamanatu mai kiate au, 'io kau ia he fanga ki'i me'a 'oku ou mātu'aki tokanga 'aupito ki ai, kau ai pea mo Tungua, ko e ongo kolo 'e 2 na'a na kole mata'i palau ka 'oku 'ikai foki ke 'i ai ha me'a pehē, me'angāue 'i he taimi ni, ka kuo pau pē ke fai 'a e feinga tūkuingatá Sea. Ko hono fakakātoa 'Eiki Sea 'a e lipooti ko eni, 'oku ou tui 'oku totonu ke tuku atu ki he tafa'aki 'a e Pule'anga ke fai ha ngāue ki ai 'i he ivi malava 'o e Pule'angá ke tokoni ki he kakai fakalukufua 'a e fonua 'Eiki Sea. 'Oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea ke tau tali mu'a e lipooti 'a e Fakafofonga. Mālō.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito. Pea 'oku ou tui kuo maau mālie 'a e ngaahi feme'a'aki fekau'aki pea mo e lipooti ko eni 'a Vava'u 14, 'i ai ha pou pou?

(ne pou pou'i)

Pālōti tali Lipooti ‘A’ahi Fale Alea Vāhenga Vava’u 14

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Kole pē ki he kalake ke tau pālōti. Ko moutolu ‘oku mou laumālīe lelei ke tali ‘a e lipooti ‘o e ‘a’ahi ko ia e 2019 mo e 2020 ‘o Vava’u 14, mou kātaki ‘o fakahā homou lotó ‘aki e hiki homou nima.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Semisi Tauelangī Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosā Taka, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā MEIDECC, ‘Eiki Palēmīa, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki toko hongofulu mā fitu.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Hou’eiki ko eni kuo tau tali ‘a e lipooti ko ia ‘a Vava’u 14, ko e faingamālīe ko enī ki he Fakafofonga. Mālō.

Saia Piukala: Sea tapu pea mo e Feitu’una kae ‘uma’ā e Hou’eiki e Komiti Kakato. Sea ‘oku ou fokoutua atu pē motu’a ni fakamālō atu Sea ki he Feitu’una kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmīpa e Komiti Kakato ‘i ho’omou laumālīe lelei ke tali ‘a e lipooti ‘a Vava’u 14, pea ‘oku ou fakamālō heni ki he ‘Eiki Palēmīa. ‘Eiki Palēmīa ‘oku mea’i pē ‘e he kāinga ‘a e taulōfu’u ‘a e ngaahi faingata’a ki he Pule’angá he hokohoko mai e ngaahi fakatamaki fakaenatula, pea toe kanoni’aki ‘a e KOVITI- 19, ‘oku mahino pē ka ko e hā pē ‘a e tokoni mo e taimi ‘a e Pule’angá ‘oku fiemālīe pē kāinga. ‘Oku mau ‘amanaki lelei pē ki ha tokoni ‘a e Pule’angá ‘i he lipooti ni, ko ia ai Sea fakamālō atu hono tali e lipooti pea mo e ma’u e faingamālīe. Mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga te tau hoko hifō ai pē fakatatau ki he’etau ‘asenita, 4.4 ko e Vāhenga Niua 17 ia. Ko ia ‘i he faingamālīe ko eni te u, mo e toenga taimi ko eni ‘e tukuange ki he Fakafofongá ke kamata mai ai ka ko e ‘Eiki Minisitā eni ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, mālō ‘Eiki Minisitā.

Fakama’ala’ala Lipooti ‘A’ahi Vāhenga Niua 17

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō. Tapu pea mo e Feitu’una ‘Eiki Sea, ko e Sea ‘o e Komiti Kakato, mālō mu’a kei fakalaumālīe Feitu’una kei ma’u ivi koe’uhi ko e to’o fatongia ‘oku fai kuo ui koe ki ai. Tapu ki he ‘Eiki Palēmīa, tapu ki he Hou’eiki Mēmīpa ‘o e Komiti Kakato. Sea kae ...

<005>

Taimi: 1552-1557

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... tuku mu’a ke u fakakakato atu ai pē ‘a e Lipooti ko ia ‘o Vāhenga Fili ‘o Niua 17. Sea na’e ‘i ai ‘a e lipooti ‘i he ta’u kuo ’osi ‘o e 2019 pea ko e ngaahi tā ko ē ‘oku ‘asi ai Sea hangē ko e me’a na’e me’a ki ai ‘a e Fakafofonga 12 ‘oku le’olahi ange ‘a e lea ko ia ‘o e ngaahi tā ‘i he fakamatala. Pea ko ia Sea ko e lipooti ‘o e 2019 ‘oku ou hanga ‘o feinga ke ‘uuni fakataha’i pē pea mo e lipooti ko ia ‘o e 2020. Sea lahi ‘aupito e me’a ia ‘oku fakahoko mai he kāinga ka te u to’o pē ‘a e ngaahi me’a lalahi ‘oku fu’u vivili ‘aupito pea mahu’inga ke mau ki’i tokanga ki ai pea mo me’a ki ai ‘a e Fale ‘Eiki ni pea me’a mai ki ai ‘a e kāinga mei Tokelau mama’o mei he Funga Vailahi kae ‘uma’ā ‘a e Vai ko Niutoua koe’uhí ko honau le’o eni na’e faka’amu ke fakaa’u mai ki Fale Alea ni.

Kaveinga ngāue ‘A’ahi Fale Alea Niua 17

Ko e kaveinga ngāue ‘a e ongo ‘a’ahi ko eni Sea ke fai ha a’u tonu ki he kakai ‘o e vāhenga ko ha me’a ‘e lava ke tokoni mo fakalalakaka’i ai ‘a e tu’unga ‘o e nofo pea mo vakai’i ‘a e ngaahi fiema’u vivili ‘oku nau fekuki mo ia pea mahu’inga ke lipooti ki Fale Alea. Fiema’u ke tu’uloa ‘a e ngāue ke fakalalakaka’i ‘a e mala’e ‘o e ako, mo’ui pea hiki’i hake ‘a e tu’unga masivesiva ‘a e kāinga ‘o e Ongō Niua 17. Fakapapau’i ke ‘oua na’a li’ekina ha taha Niua pea ‘oua na’a li’ekina ‘a Niua.

Sea ‘oku fe’unga kātoa pea mo e kolo ‘e 8 ‘i Niuafo’ou. ‘A ia ko Petani, Tongamama’o, Mata’aho, Mu’a, Fata’ulua, Sapa’ata, Kolofou’ou pea mo ‘Esia. Pea ko Niuatoputapu leva ‘oku fe’unga ia mo e kolo ‘e 4. ‘A ia ko Falehau, Vaipoa, Hihifo, pea mo e motu ‘e taha ko Tafahi.

Ngaahi fiema’u vivili ‘A’ahi Fale Alea Niua 17

Mo’ui lelei

Ko hono fakalukufua ‘o e ngaahi fiema’u vivili Sea fekau’aki ‘uluaki pē ko e mo’ui lelei mau faka’amu pē ke toe ki’i tokangaekina ange ‘a e mo’ui lelei ‘a e kakai tautefito ki he taimi mahu’inga ko eni koe’uhi ko e taimi ‘o e tau nofo pē ‘o si’i ‘unaloto pē na’a a’u mai ‘a e mahaki ko ia ‘o e KOVITI-19 pea ‘oku ‘i ai pē ki’i faka’amu ke ki’i fakakakato pē mu’a ‘a e ngaahi fanga ki’i fakakaukau ko eni.

Kole fakalelei’i Va’a Nifo Falemahaki Niuafo’ou

Sea ko e falemahaki ‘oku mau kole pē ke toe ki’i fakalelei’i mu’a e ki’i loki ta’aki nifo ‘i Niuafo’ou ko hono ‘uhinga pē he ‘oku ou tui ko e fiema’u vivili ‘aupito eni fu’u fiema’u lahi ‘aupito ke ki’i fakalelei’i. Ko Niuatoputapu ‘oku sai ka ko Niuafo’ou ‘oku ‘ikai ke taau ‘a e ngaahi naunau ke haka ai ‘a e ki’i naunau ko eni. Pea kuo ‘osi fai pē ‘a e fakalea ki he ‘Eiki Minisitā Mo’ui pea ‘oku ou tui ‘oku fai pē ‘a e ngāue ki ai.

Sola

‘Ikai ko ia pē Sea ka ‘oku toe fokotu’u mau faka’amu ‘a Niuatoputapu na’e kole ‘a e toketā ko ia ke fokotu’u mu’a ha sola ko e sola ko eni ke tatau pē mo Niuafo’ou. Ko Niuafo’ou ‘oku ‘osi ‘i ai ‘enau sola pea ‘oku 240 ia ngāue houa 24 pē ia ngāue pē mei he la’ā, toe kole pē ‘a Niuatoputapu ia ki he falemahaki ke toe tu’u pē mo nautolu ke houa 24 pē pē 240. Ko hono ‘uhinga pē Sea he ‘oku ‘i ai e taimi ia ‘i he ...ko e mīsini *generator* ko ē ‘oku nau ngāue’aki ‘oku fu’u lahi ‘aupito ‘ene hanga ‘e ia ‘o, ko e taimi ko ē ‘oku ‘utu ai e talamu lolo ‘e taha ‘oku ‘ikai ke fa’a a’u nai ‘o uike ‘e 2 nai pea ‘e ‘osi e ki’i vouti ia Sea. Pea ‘oku nau faka’amu nautolu ke ngāue’aki ‘a e ivi faka’uhila. ‘A ia ko e misini ‘uhila ko ē ‘a Niuatoputapu ko ‘ene mo’ui pē he efiāfi a’u ki he 10 haka e me’angāue kotoa pē 10 pē tamate’i. He kapau ‘e toe lele ia ‘o ‘aho ‘e mahalo na’a ‘aho pē ‘e 3 pē 4 kuo maha e talamu lolo ia ‘o ‘osi ai ‘enau ki’i vouti ‘o ‘auhia ai. Ko ia ai ‘oku ou tui ka solova eni ia pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi talatala mahaki ‘oku ‘oange ngaahi taimi tu’a taimi ko ia ka ‘oku fiema’u e ngaahi me’angāue ke fakakakato. ‘I ai e ngaahi me’angāue ke haka ‘ikai ko ia pē ka koe’uhi ko e ngāue fetongitongi ko ē ‘a e kau neesi ke si’i lava pē ‘o fakakakato eni Sea. Ko ia Sea ko e ki’i faka’amu ia mei he toketā ko ia e fu’u falemahaki faka’ofo’ofa ko ia ‘a Niuatoputapu kapau ‘e lava ‘o fakakakato mo ia pea mo ha ki’i tuku’anga pē ‘o ‘enau ki’i ‘aisi mate ‘oku ‘i ai ke tukulelei ki ai.

Misini vai

'Ikai ko ia pē Sea ka koe'uhí kau foki eni ia he me'a ki he mo'ui lelei fekau'aki mo e fanofano. Na'e kole e ki'i misini vai ki he Potungāue...

<007>

Taimi: 1557-1602

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : ... mM'ui, fiefia pē motu'á ni he 'oku ai pē faka'ilonga ke taki 1 'a Niuatoputapu pea mo Niuafou, 'a Falehau, Vaipoa pea mo Hihifo, koe'uhí ke tauhi 'a e mo'ui lelei. 'Oku ki'i palopalema e ongo misini vai 'e 2, Hihifo pea mo Falehau, ko e faka'amú na'a vave ke fei mo 'ave ange he 'oku 'ohovale pē 'oku ki'i lele he 'aho pea tu'u pea ki'i lele pea tu'u. Ka koe'uhí ko e fanofano mo e tauhi e mo'ui lelei ko ia 'oku mau tokanga ki ai Sea.

Tangikē vai

Ko Niuafou ia ko e tangikē vai pē ia 'oku nau nofo 'o tokanga ki ai pea 'oku nau faka'amu pē kapau 'e toe 'e toe ma'u ange pē ke, 'oku te'eki ai kakato kae toe ma'u ange. Ko e sai tahá ia koe'uhi ke si'i fakakakato 'aki.

Kole ha sikolasipi ma'a e tokotaha tu'ukimu'a he ako (*dux*) 'a Niua

Ko hono hokó pē Sea ko e akó me'a ia 'oku polepole ki ai 'a e ki'i kāinga 'o motú. Koe'uhí ko e faka'amu Sea ki he ngaahi sikolasipi ko ia 'oku 'inasi ai 'a Tonga 'eikí. Kole ko ia 'a e ki'i kāingá 'oku 'i ai 'a e *dux* foki he ngaahi 'apiakó, mau faka'amu 'ai mu'a ke tukuange mai 'a e *dux* ko ia 'a Niua ke ha'u 'alu he sikolasipi, he ko u tui na'e 'i ai kimu'a ka 'oku 'ikai ke u 'ilo'i ki he taimí ni. Ko 'enau kolé 'ai mu'a ke si'i 'inasi 'a Niua koe'uhí he 'oku 'osi 'alu pē 'a e akó 'o a'u 'o foomu 7. 'Ave e *dux* ko ia e 'apiakó ko u tui ko e fo'i maama ia ko 'ene 'alu ko iá pea ha'u foki ki Niua hoko atu e ngāué 'i Niua. 'Oku ai e kau faiako 'i Niua 'oku fuoloa ta'u mahalo meimei ta'u eni 'e 14, 15, kuo si'i ngalo nātou ia. Pea ko u tui pē ko e kole pē ia na'a, fakatangitangi pē na'a a'u atu ki he 'Eiki Minisitā Akó pea mo 'ene Potungāue Akó.

Me'angāue lulafua ki he faifatongia kau ngāue

'Oku 'i ai pea mo e me'a 'e taha na'e kole 'e he kau faiakó pē mei ai koe'uhi ko hono ngāue'aki 'a e *PMS*. Ko e *band* 'oku ngāue'aki 'i hení ko e *band J*, ki he kau faiakó, ko Niua ia 'oku nau ngāue'aki 'a e *band K* koā pē ko e hā. Sea 'oku 'uhinga ia 'oku kehekehe 'a e vahé. 'Oku ki'i lahi ange 'a e vahe 'a e kau tama faiako ko ia 'i Tongá ni, ki'i holo hifo 'a e vahe 'a e pule ako mo e ki'i kau faiako 'i Niuatoputapu mo Niuafou. Ko 'emau kolé Sea ko e hā e me'a kuo pehe'i ai mātoú. Hā 'oku 'ikai ke 'ohake pē ke nau si'i fakataha pē he *band* ko iá. 'Ai ai 'enau ō 'o nau si'i nofo mama'o, ai e si'i ni'ihi ko e ō atu nofo 'aunofu atu ki ai, ka 'oku nau faka'amu ke nau 'inasi tatau pē, telia na'a 'ohovale kuo 'ikai toe fie 'alu ha taha ki motu 'i he 'uhinga ko iá. Ka neongo ia 'oku kei faimanava kāvakava pē honau lotó mo honau iví, ke fai 'a e fatongia na'e 'uhinga ai 'enau 'i he vahefonuá. Mahalo 'oku mou mea'i pē ko e ngaahi sivi ko ia 'o e ta'u kuo 'osí, na'e kau ia he sivi lelei na'e fai 'e Niua 'i he ongo 'apiako ko ení pea ola lelei. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'anau me'a kehe 'a nautolu 'e fakahoko mei Niua, efiafi ako, lotu. Po'uli, ako, lotu. 'Aho 'e tahá ako, lotu. Ko e me'a pē ia 'amautolu 'oku faí, pea nau toki ō leva e mātu'á

'o fai e ngoué ki 'uta tō e 'ufileí, ko e me'a tauhi ia e fonuá koe'uhi ko e tu'unga 'oku 'i ai e vahefonuá pea mo e teuaki e KOVITI-19.

Sea ko e ki'i me'a hokó 'i he fekau'aki pē mo e akó, kau faiakó na'e ki'i lahilahi pea 'oku ou fiema'u pē ke 'ohake si'onau le'ó.

Mo'ale Finau : Sea ka u ki'i fehu'i ange ki he ..

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Sea, tukuange mu'a kuo mei 'osi. Toki fehu'i 'apongipongi kae 'oleva ke faka'osi atu e ki'i me'a 'e taha ko ení Sea. Ko u kole pē Sea ke toki fehu'i mai 'auhu.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : Kātaki Fakafofonga tuku ke faka'osi ai leva he ko 'etau taimí.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : 'Io 'a e ki'i fo'i taha ko ení kae toki fehu'i mai 'auhu Sea kātaki.

Silini vahea ma'a e kau ngāue faifatongia ki tokelau

Ko e *location allowance* Sea, na'e tali ke hiki. Ko 'ene hiki ko iá kuo toe tatau pē 'a Vava'u ngaahi motu 'o Vava'u, ngaahi motu 'o Ha'apai mo e ngaahi motu 'o Tongá ni. Na'e 'uhinga ia Sea 'ai 'a Niua ia ke makehe, he ko e *location allowance* ia,ko e mālō ē ko 'enua ō ē he kamata'anga 'o e ta'ú toki foki pē 'i Tisema. Si'i ō 'o nofo faka'ofa pē Sea...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato : 'Eiki Minisitā kātaki ko 'etau taimí ka tau ki'i malua ai kae toki hoko atu.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : Kamata ke maama atu 'eku fakakaukaú Sea kuo ke ta'ofi mai, mālō.

(Na'e liliu 'o Fale Alea.)

Tokoni Sea : Mālō 'aupito Hou'eiki e feme'a'akí fakamālō atu ki he Sea e Komiti Kakatō ngāue lahi he 'ahó ni. Tolo'i e Fale Aleá ki he taimi 10:00 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pe he Sea e fakataha'anga)

<008>

